

Noua dinamică macrosocială și transferurile intergeneraționale. Ancheta franceză „Trei generații”

Ana Rodica Stăiculescu

Centrul de Studii și Cercetări
privind Drepturile Omului și Discriminarea

Daniela Jitcov

Universitatea „Ovidius”,
Constanța

Problema dimensiunii sociologice și istorice a noțiunii de generație trebuie regândită în contextul unei societăți multigeneraționale ce are abilitatea de a transforma raporturile dintre generații și definiția însăși a generațiilor. Conflictul intergenerațional implică cel puțin două generații, denumite simbolic de sociologia vest-europeană ca fiind „generația Gorbaciov” și „generația Internet”. O motivație a prăpastiei comunicaționale între generații o constituie diferența considerabilă de percepție a sistemului de valori. Dacă în trecut valorile recunoscute de generația tânără sufereau de imobilitate (viitorul copiilor era asemănător cu prezentul și trecutul părinților lor), în prezent lucrurile stau cu totul altfel: adulții nu sunt altceva decât niște străini într-o lume nouă. Autoritatea lor slăbește, copiii își caută modelele de conduită exclusiv în rândul celor de vârsta lor. Pentru a surprinde dinamica multiplicată de schimburi între generațiile începutului de mileniu, am apelat la rezultatele obținute de Școala franceză de sociologie. Ancheta „Trei generații” este, în momentul de față, cea mai completă și mai recentă cercetare cantitativă și calitativă din sociologia europeană, reușind să construiască un tablou global și sistematic al principalelor transformări ale generațiilor sfârșitului de secol XX. E construită într-o manieră absolut nouă, ce a permis operaționalizarea conceptului de generație înțeles într-o triplă dimensiune: generație familială, generație istorică și generație a welfare-lui. Esența studiului o reprezintă raporturile dintre generații, situate concomitent atât în cadrul familiei, cât și la granița dintre viața familială și cea socială. Primele date empirice obținute au permis extrapolarea câtorva concluzii: în primul rând, a fost pus în evidență faptul că mobilitatea socială joacă un rol important în funcționarea și influența culturală a „solidarităților sociale intermediare”, înțelese în sens durkheimian. Transferurile dintre generații au loc atât prin interacțiuni intrafamiliale, cât și prin intermediul mediatorilor de schimb social, precum sindicatele, legăturile de muncă din cadrul grupurilor formale etc. În al doilea rând, s-a demonstrat că raporturile dintre sexe influențează direct raporturile dintre generații. În ciuda inerției practicilor și contradicțiilor dintre bărbați și femei, relațiile dintre cele două sexe se transformă în aceeași direcție ca și raporturile dintre

generații, și anume în sensul înlocuirii principiilor ierarhice tradiționale. Influența culturală a copiilor asupra părinților face parte din efectele de întoarcere la mobilitatea socială. Concluzia anchetei e că, în general, oricare ar fi mobilitatea dintre generații, statutul social al copiilor devine un element al statutului părinților, pe măsura îmbătrânirii lor. O altă concluzie este că evoluția și practica religioasă de-a lungul generațiilor reprezintă un fenomen aflat în declin structural. Ancheta confirmă faptul că, în timp ce familia se transformă în profunzime, un examen al solidarităților între generații arată că ele se mențin în timp. Schimburile se îmbină însă cu autonomia crescândă a generațiilor, nu fără o anumită contradicție între rețeaua de obligații ce reprezintă solidaritățile familiale și normele de independență cultivate de familia modernă. Din acest motiv, uneori, exercitarea solidarităților se face cu prețul apariției unor tensiuni și conflicte intergeneraționale. În opinia noastră, acest tip de studiu este interesant nu doar în sine, ci, prin grila de lectură dată de perspectiva generațională, are capacitatea de a deschide noi piste de cercetare și de a acumula noi date despre schimbarea socială, despre mobilitatea socială, despre „statul-providență” și despre comportamentele politice, economice și migratorii.

Ne aflăm, astăzi, în fața unui fenomen fără precedent în istorie și ale cărui consecințe sunt, încă, puțin cunoscute și măsurate: extinderea familiilor multigeneraționale o dată cu coexistența generalizată a patru, chiar cinci generații și prelungirea duratei de companonaj între generații. Prezența simultană a unor generații adulte diferite care au aproape același număr de persoane este un fenomen istoric nou și reprezintă o consecință a unor mutații importante generate de creșterea speranței de viață, de diminuarea mortalității și de variația vârstei de deces. Aceste aspecte vor antrena o dinamică multiplicată de schimburi între generații. Dar, în timp ce o structură piramidală pe vârste este favorabilă raporturilor de autoritate – pentru că gerontocrația e cu atât mai viabilă cu cât privește o minoritate –, o structură pe vârste de formă rectangulară este avantajoasă pentru favorizarea unor relații de competiție și de cooperare (Bessin, 1993, *apud* Attias-Donfut, 2000, 22).

Ca urmare a prelungirii perioadei de existență simultană a generațiilor părinți-copii, mediul de viață devine mai încărcat de semnificații. Sintagmele *copil bătrân/*

aging child (Watkins, 1989) sau *pod generațional/pont générationnel* (Hagestad, 1989) au devenit uzuale în literatura de specialitate anglo-saxonă, respectiv în cea franceză¹ (*apud* Attias-Donfut, 2000, 37).

În contextul unei profunde bulversări a tradițiilor și obiceiurilor ce a avut loc în cursul ultimelor decenii, în perspectiva destandardizării vârstelor vieții, perspectivă legată de o diminuare a caracterului obligatoriu al normelor de vârstă, au rezultat, între altele, modele noi în raporturile dintre generații, precum și scăderea importanței criteriului „vârstă”: în familie, în școli și la locurile de muncă, relațiile de autoritate au slăbit și au făcut loc unor forme noi de relații, bazate pe competiție, solidaritate și cooperare. În ceea ce privește generația tinerilor, constatăm, pe plan mondial, o diminuare a spiritului revoluționar, o scădere a interesului pentru partidele politice, concomitent cu o creștere a mobilizării în jurul mișcărilor militante asociative pentru promovarea drepturilor omului și apărarea mediului.

Iată de ce suntem de părere că problema dimensiunii sociologice și istorice a noțiunii de *generație* trebuie regândită în contextul

unei societăți multigeneraționale care are abilitatea de a transforma raporturile dintre generații și definiția însăși a generațiilor. Conflictul intergenerațional include cel puțin două generații identificate și denumite simbolic de sociologia vest-europeană ca fiind „generația Gorbaciov” (părinții, care, încă, se bucură de autoritate) și „generația Internet”² (tinerii adulți).

Încă din 1934, frapat fiind de diferența de percepție și de transmitere intergenerațională a sistemului de valori, Mead sublinia: „Dacă generațiile au fost întotdeauna comparate, astăzi ele sunt separate de o adevărată prăpastie, ca și când nu ar mai folosi aceeași limbă”. Începe să apară bariera comunicațională intergenerațională. O motivație a prăpastiei comunicaționale dintre generații o constituie diferența considerabilă de percepție a sistemului de valori. Dacă în trecut valorile recunoscute de generația tânără sufereau de imobilitate (viitorul copiilor era asemănător cu prezentul și trecutul părinților lor), în prezent lucrurile stau cu totul altfel: adulții nu sunt altceva decât „niște străini într-o lume nouă”. Autoritatea lor slăbește, copiii își caută modelele de conduită exclusiv în rândul celor de vârsta lor³.

În România postdecembristă, schimbările macrosociale au determinat mutații profunde la toate palierele vieții sociale și, implicit, la nivelul tuturor generațiilor, dintre care le amintim pe cele mai reprezentative: generația '26-'30 (cea a bunicilor noștri), generația '46-'50 (a părinților), precum și cea a „ceaușelor” ('66-'70). Numeroase studii teoretice românești au evidențiat problemele sociale generale și specifice cu care se confruntă românii, în funcție de grupa de vârstă din care fac parte. Construindu-și argumentația pe baza datelor colectate cu ocazia diferitelor anchete de teren, fiecare din aceste studii a reușit să surprindă, fie și parțial, aspecte legate de relațiile și formele de întraajutorare

între generațiile de români. Din păcate însă, o anchetă intergenerațională cantitativă și calitativă care să aibă ca obiectiv principal studiul relațiilor și al diverselor forme de întraajutorare între generații încă nu a fost efectuată în România.

Iată de ce, pentru a surprinde dinamica multiplicată de schimburi între generațiile începutului de mileniu, am apelat la rezultatele obținute de Școala franceză de sociologie. Trei sunt motivele pentru care ne-am oprit asupra ei. Primul este acela că echipa de sociologi francezi coordonată de către Claudine Attias-Donfut (1988, 1995, 2000, 2002) continuă tradiția Școlii Le Play⁴. În al doilea rând, ancheta „Trei generații” este, în momentul de față, cea mai completă și mai recentă cercetare cantitativă și calitativă din sociologia europeană, reușind să construiască un tablou global și sistematic al principalelor transformări ale generațiilor sfârșitului de secol XX. În al treilea rând, ancheta este construită într-o manieră absolut nouă, ce a permis operaționalizarea conceptului de *generație* înțeles într-o triplă dimensiune: generație familială, generație istorică și de generație a *welfare*-ului, a bunăstării economice și sociale. În opinia noastră, acest tip de studiu nu este interesant doar în sine, ci, prin grila de lectură dată de perspectiva generațională, are capacitatea de a deschide noi piste de cercetare și de a acumula noi date despre schimbarea socială, despre mobilitatea socială, despre „statul-providență” și despre comportamentele politice, economice și migratorii.

Primele date empirice obținute au permis extrapolarea câtorva concluzii: în primul rând, a fost pus în evidență faptul că mobilitatea socială joacă un rol important în funcționarea și influența culturală a „solidarităților sociale intermediare”, înțelese în sens durkheimian. Transferurile dintre generații au loc atât prin interacțiuni

intrafamiliale, cât și prin mediatorii de schimb social (precum sindicatele, legăturile de muncă din cadrul grupurilor formale etc.). În al doilea rând, s-a demonstrat că raporturile dintre sexe influențează direct raporturile dintre generații (Attias-Donfut, Lapierre și Segalen, 2002, capitolul 4).

Esența studiului o reprezintă așadar raporturile dintre generații, situate concomitent atât în cadrul familiei, cât și la granița dintre viața familială și cea socială.

Precizări conceptuale

Ideea de generație⁵ este universală. Ordinea timpului pe generații este sistematică atât în Biblie, cât și la vechii greci și egipteni: generațiile succesive serveau drept repere ale timpului memorizat și ca legătură cu timpul mitic al fondatorilor ancestrali. În filosofia evreiască, timpul biblic, inaugurator al timpului istoric, se caracterizează prin continuitate și progres, ambele posibile datorită pactului generațiilor solidare în instituirea legii morale.

Conceptul de *generație* este definit ca fiind un „ansamblu de ființe ce descind din cineva la fiecare grad de filiație” sau „distanța în timp care corespunde intervalului ce separă fiecare dintre gradele unei filiații, evaluat la aproximativ treizeci de ani” sau, cu sens analog celui de „cohortă”, „ansamblu de indivizi având aproape aceeași vârstă” (Attias-Donfut, 1988, 11; Attias-Donfut, 1991, 22-23).

Semnificațiile simbolice ale conceptului de *generație* includ trei dimensiuni: a) raportarea la memoria colectivă și la contribuția acesteia la construirea continuă a timpului social; b) conștiința de generație ca element al percepției timpului; c) amprenta de generație prin care se construiesc modelele de gândire (Attias-Donfut și Segalen, 1998, 52)⁶.

Modurile în care a fost folosită noțiunea de *generație* în științele sociale pot fi grupate în patru mari categorii. În primul rând, în cadrul unui demers demografic sau statistic, care presupune repere precise, măsurabile, termenul *generație* sau *cohortă* acoperă ansamblul indivizilor născuți la aceeași dată sau în același interval de timp într-o societate. În al doilea rând, din perspectivă etnologică sau genealogică, ce privilegiază analiza organizării sociale, definiția generației este limitată la sensul de filiație și la o funcție clasificatoare. În al treilea rând, în sociologie, folosirea noțiunii de *generație* este imprecisă, exprimând, cel mai adesea, o comunitate care ar putea fi calificată drept „spirituală” și care trebuie distinsă de noțiunea de *vârstă* (a cărei cercetare este influențată de etnologie). Folosirea sociologică actuală – moștenită de la Mannheim – face din generație un ansamblu de persoane care au aproape aceeași vârstă și al căror criteriu principal de identificare rezidă în experiențele istorice comune care le-au dat o viziune comună asupra lumii. În al patrulea rând, în definiția sa istorică, generația reprezintă o perioadă care corespunde duratei de reînnoire a oamenilor în viața publică și este măsurată prin intervalul de timp ce separă vârsta tatălui de cea a fiului, evaluată, în general, la 30 de ani. Aceasta perioadă poate fi mai scurtă și atinge chiar zece ani, când se face referire la reînnoirea ideilor și a modei (Attias-Donfut și Segalen, 1998, 53-55).

Folosirea actuală a noțiunii de *generație*, simultan ca obiect de studiu și ca instrument de investigare, a contribuit la succesul acestei noțiuni în științele sociale. Derivată din observarea fenomenelor semnificative ale istoriei, generația a devenit, la rândul său, instrumentul cunoașterii ritmurilor istoriei în diapazonul ritmurilor succesiunii generațiilor. Motivul importanței teoretice crescânde a conceptului

de *generație* e, probabil, legat și de declinul influenței marxismului în câmpul științelor sociale, respectiv de declinul viziunii tradiționale asupra lumii sociale divizate în clase. În acest sens, A.A. Cournot (1988) a propus o periodizare seculară a istoriei, corespunzător unui ciclu de trei generații care se influențează unele pe altele: tinerii sunt educați de părinții aflați, la rândul lor, în contact cu generația anterioară, marcând, astfel, prin contact direct, două generații succesive. În acest mod, momentul secolului va reflecta legătura naturală între trei, patru sau chiar cinci generații, imprimând tineretului marca discuțiilor cu bătrânii. Impresiile din copilărie vor conserva experiența transmisă de trei generații anterioare și vor impregna acțiunile vieții adulte, creând permanența ideilor de-a lungul secolului (*apud* Attias-Donfut, 1988, 27-31).

Având ca punct de plecare schimbările sociale, François Mentré propune, încă din 1920, bine cunoscuta scală decenală a generațiilor: o generație apare la fiecare zece ani și durează treizeci de ani, ceea ce antrenează coexistența, la un moment dat, a mai multor generații, cel puțin trei, dacă nu le luăm în considerare decât pe acelea care ating vârsta matură de la 30 la 60 de ani. Persoanele sub 30 de ani și cele peste 60 de ani „nu sunt contemporane”⁷.

Pentru sociologul german Karl Mannheim (1928/1990), descifrarea problemei generațiilor este indispensabilă înțelegerii apariției mișcărilor sociale și spirituale. În demersul său de înțelegere a noțiunii de *generație*, Mannheim identifică patru paliere care se includ succesiv: generația potențială, generația efectivă, unitățile de generație și grupurile concrete. Trecerea de la un palier la altul este condiționată de procesele sociale prin care intervine schimbarea socială și de interacțiunile sociale. A fi născut la o anumită dată nu

asigură, în sine, nici o formă de apartenență colectivă în afara celei de ordin demografic, dar obligă la o „poziționare” în cadrul procesului istoric. Mannheim stabilește, astfel, o analogie cu clasa socială, precizând însă că este vorba despre realități diferite, dar cu o anumită asemănare structurală. O astfel de referință i-a permis să ilustreze potențialitățile inaugurate prin „poziția de generație”. Ca orice poziție socială, ea condiționează accesul la produsele culturale ale societății în limite restrictive și conform unor moduri de însușire specifice. Poziția în procesul istoric predispoze la modele de experiențe și de gândire produse de „datele naturale” ale tranziției de la o generație la alta, ceea ce nu reprezintă decât unul dintre determinanții conduitei, structura socială neputând fi ignorată în nici o analiză asupra problemei generațiilor. Aceste potențialități pot fi actualizate sau nu într-o participare la procesul istoric, la fel cum și poziția de clasă poate sau nu poate da naștere conștiinței de clasă. În consecință, spune Mannheim, nu se poate vorbi despre o „generație efectivă” decât în măsura în care se creează o legătură între membrii unei generații. Această legătură rezultă din expunerea comună la simptomele sociale și intelectuale ale procesului dinamic de destabilizare, ceea ce înseamnă că este necesară concurența unor schimbări pentru stabilirea unor legături creatoare în cadrul unei generații efective⁸.

În opinia lui Mannheim, procesul de schimbare rezultă din emergența continuă a noi grupe de vârstă, din contactul nou cu zestrea culturală acumulată: ideile, valorile, comportamentele se schimbă de-a lungul înălțurii succesive a generațiilor, de-a lungul sosirilor continue ale unor noi participanți și a plecărilor continue ale celor mai vechi. „Suntem bătrâni mai ales pentru că trăim într-un cadru de experiență pre-structurant specific, însușit de către fiecare,

prin intermediul căruia fiecare nouă experiență posibilă primește o formă și un loc prestabilite până la un anumit punct.” (Mannheim, 1928/1990, 51) Fiecare generație, participând numai la o secvență limitată a procesului istoric, reprezintă o „stratificare a experienței”. Actualizarea unei generații potențiale în generație efectivă nu se face în mod sistematic, doar prin simplul motiv că e supusă condițiilor istorice: accelerarea schimbării sociale este un factor important pentru realizarea potențialităților inerente poziției de generație. În acest fel, Mannheim stabilește legătura între teoria schimbării sociale și conceptul de *generație*, grație noțiunii de *acces nou la cultură*⁹. Schimbarea socială le deschide tinerilor posibilitățile de „contact nou”, ceea ce semnifică faptul că anumite schimbări sociale câștigă forță politică în acest proces de înnoire a generațiilor, intensificând breșele din sistemul social. În acest fel se explică faptul că un context național sau internațional de criză favorizează adoptarea de către generațiile care se ridică a valorilor și idealurilor ce vor aduce schimbarea socială. Mannheim reintroduce pe această cale procesul istoric de lungă durată în fenomenul de succesiune a generațiilor: fiecare „realitate” ce se înfăptuiește în cadrul unei generații¹⁰ se integrează într-un curent mai vast constituit prin „spiritul epocii”, înțeles ca rezultatul a interacțiunilor dinamice ale generațiilor efective care se succedă în serii continue. Din această perspectivă istorică, Mannheim înscrie teoria sa asupra generațiilor în sociologia cunoașterii: generațiile decurg din schimbarea socială, ele sunt caracterizate de idei care exprimă momente istorice sau clase istorice. Este dificil, afirmă Mannheim, să găsim intervalul mediu de timp necesar pentru ca o generație nouă să preia locul celei vechi în viața publică (1928/1990, 31). Unii sociologi

estimează la cincisprezece ani perioada socialmente eficace a unei generații; alții extind această durată la treizeci de ani, argumentând prin faptul că primii treizeci de ani sunt anii de formare, că vârsta creativă a unui individ începe, în medie, la 30 de ani și că viața publică se abandonează la 60 de ani. Remarcând faptul că majoritatea cercetătorilor comit greșeala de a gândi că nu există o problemă reală a generațiilor decât dacă suntem în măsură să punem în evidență un ritm al generațiilor cu intervale temporale fixate o dată pentru totdeauna, Mannheim subliniază faptul că problema generațiilor reprezintă un câmp de cercetare fertil, chiar dacă teoria intervalelor se relevă a fi neverificabilă. Așa cum a remarcat, mai târziu, Raymond Aron, căutarea unor legi în ritmurile sau ciclurile istoriei intră în contradicție cu caracterul specific al istoriei înseși ca știință a singularului: „Pe măsură ce se cere mai multă istoricitate, legitatea tinde să dispară, pentru că, în ultimă instanță, devenirea este unică și ireversibilă și, prin definiție, nu presupune legi tocmai pentru că ea nu se reproduce” (Aron, 1948/1981, 299).

În căutarea unui punct de plecare pentru noi cercetări care să suscite dezvoltări noi ale teoriei generațiilor, Gérard Mauger propune, în prefața ediției din 1990 a cărții lui Mannheim, înlocuirea sintagmei *un același mod de generație* prin sintagma *o aceeași clasă de condiții de existență*, ambele definind „o anumită situație socioistorică”. Avantajul adaptării unei definiții largi de apartenență la o aceeași „clasă de condiții de existență” constă în faptul că extensia unei generații în spațiul social poate varia de la un grup restrâns de pretendenți într-un anumit câmp (avangarda artistică, socială etc.) și până la cvasitotalitatea unei clase de vârstă destul de largite, în funcție de definiția adoptată pentru apartenența la un

același „cadru de viață istorico-social” ; de la intrarea în același moment în aceeași profesie (care presupune un același „mod de generație”) și până la simpla participare la un același „eveniment fondator”, precum Revoluția română din decembrie 1989 ; de la confruntarea cu o aceeași situație a unei întregi clase de vârstă (criza economică a tranziției) și până la situația specifică a titularilor de un anumit gen la o anumită categorie de diplome. Din punctul de vedere al extensiei istorice a unei generații, numai schimbările structurale care afectează istoria specifică a câmpului implicat (fie că ne referim la câmpul claselor sociale, fie la orice alt tip de câmp social) posedă puterea de a determina producția de generații diferite, transformând modurile de generație și determinând organizarea biografiilor individuale și agregarea acestor biografii în clase de biografii orchestrate și ritmate după același tempo (Bourdieu, 1980, 104). „Conflictele de generație nu opun niciodată clase de vârstă separate prin proprietăți de natură, ci prin habitusuri produse de moduri de generație diferite, respectiv de condiții de existență care, impunând definiții diferite ale imposibilului, posibilului și probabilului, îi fac pe unii să considere ca firești sau rezonabile practici sau aspirații pe care alții le resimt ca fiind scandaloase, (...) și invers... Diferențele între generații (potențialitatea conflictelor între generații) sunt cu atât mai mari cu cât sunt mai importante schimbările survenite în definirea posturilor sau în manierele instituționalizate pentru accedere.” (Bourdieu, 1979, 337). În opinia lui G. Mauger, aceasta explică și de ce probabilitatea apariției unui nou „stil de generație” și a unor „conflicte de generații” este cu atât mai mare cu cât „dreptul de intrare, de accedere”, definiția poziției și a ordinii succesiunilor sunt mai puțin reglementate în mod expres prin

norme etice și mai ales prin norme juridice, explicit constituite și susținute prin sancțiuni sociale (1990, 114).

Timp de trei decenii, până în anii '50, succesul cercetărilor asupra ciclurilor economice a eclipsat interesul pentru ciclurile generaționale. Prin filiera franceză, ele revin în actualitate, prin reflecțiile asupra tineretii ale lui Alfred Sauvy, care, în 1959, publică *La montée des jeunes*. Vorbim, în prezent, despre o adevărată șansă contemporană a noțiunii de *generație*, nu numai în câmpul științelor sociale, ci și în domeniul politic și chiar în cel al presei și publicității.

Două scheme teoretice pot fi regăsite în majoritatea cercetărilor : studiul vârstelor vieții și studiul raportului dintre generații. Raporturile dintre generații constituie unul dintre elementele universale ale dinamicii macrosociale. Definind raporturile dintre generații ca fiind „o structură de procese intime amestecate și indisociabile”, structură denumită psihosociologică în măsura în care integrează, într-o manieră articulată, aspectele individuale și cele colective ale problematicii generaționale, Jacques Jenny scria că cea mai bună expresie a acestei structuri este vizualizarea geometrică a „diagramei lui Lexis”, pe care vor fi înscrise utilizând scalele și reperele cele mai pertinente posibil : a) pe abscisă : axa timpilor sociali (perioade și date istorice) și a proceselor de reproducere/transformare socială ; b) pe ordonată : axa vârstelor individuale (și a statutelor personale, mai mult sau mai puțin legate de „procesele de vârstă” sau *aging processes*, definite în sensul cel mai larg) ; c) pe bisectoarea rezultantă : axa liniilor vieții sau a traiectoriilor temporale ale cohortelor generaționale, la intersecția acestor două „componente cronologice elementare” (1991, 25-45). Considerăm că aceasta schemă grafică teoretică – perfect adaptabilă la

toate procesele sociale înscrise în durată – are avantajul de a obliga la o lectură sintetică a diferitelor durate și temporalități în care se înscriu procesele și raporturile sociale legate de „fenomenul multiform al generațiilor”.

Raporturile dintre generații și pluralismul identității generaționale. Transferuri intrafamiliale și dinamica macrosocială

Fiecare epocă a afirmat, din punct de vedere doctrinar, supremația vârstei adulte. Disimulată din ipotetica supremație a masculinului față de feminin, această superioritate a vârstei adulte ne determină să afirmăm, parafrazându-l pe Marx, că istoria tuturor societăților, de la cele primare până la cele dezvoltate, este una a marginalizării generației tinere. Toate societățile le impun tinerilor, în cadrul formării virtuții răbdării, o perioadă de expectativă, de așteptare până la accesarea la pozițiile sociale. Și ce poate fi mai frustrant decât oprirea accesului la un status social, mai ales atunci când tinerii sunt conștienți că valoarea nu așteaptă numărul anilor! Pentru fiecare tânăr, această așteptare a vârstei optime (a vârstei legale pentru a se putea căsători, pentru a putea beneficia de anumite facilități sociale, de vechimea cerută de lege pentru a fi promovată într-o funcție etc.) este un sacrificiu care, prin efectele perverse produse, induce o serie de probleme sociale legate de adaptarea juvenilă.

Raporturile între generații sunt, cu precădere, raporturi de dominare: în familie, în școli, în instituții, totul se conduce prin impunerea vârstnicilor asupra tinerilor¹¹.

Ceea ce deosebește tinerii de azi de cei de ieri este modul în care reacționează

la evenimentele istorice: dacă tinerii altor generații „scriau” istoria, reușind să imprime propriile caracteristici epocilor cărora le-au aparținut, tinerii de azi sunt imuni la fenomenele sociopolitice, fiind foarte departe de rolul de actori ai istoriei. Alfred Sauvy a intitulat această lipsă de acțiune istorică a tinerilor mileniului trei „un mod de a-și crea imunitate față de nedreptățile istoriei, pe care fiecare societate le-a aplicat generației tinere”.

A dispărut oare familia lărgită? În societatea contemporană rolul generațiilor este eclipsat? Mai există dragoste filială? Sunt întrebări la care sociologii francezi caută un răspuns, îndreptându-și atenția spre studierea legăturilor familiale cotidiene ce definesc raporturile dintre generații, atât în viața privată, cât și, mai ales, în cea publică. Analizând mecanismele sociale de transmisie culturală și formele particulare de întrajutorare, Claudine Attias-Donfut (1988, 1995, 2002) ajunge la concluzia că, pentru a descoperi dimensiunea temporală a raporturilor dintre generații, este imperios necesar studiul a cel puțin trei generații consecutive. În consecință, în 2002, Attias-Donfut împreună cu Nicole Lapierre și Martine Segalen au efectuat o astfel de anchetă, construită într-o manieră absolut nouă, ce a permis operaționalizarea conceptului de *generație*, înțeles într-o triplă dimensiune: generație familială, generație istorică și generație a *welfare*-ului (a „bunăstării” economice și sociale). Primele date empirice obținute au permis extrapolarea câtorva concluzii: în primul rând, a fost pus în evidență faptul că mobilitatea socială joacă un rol important în funcționarea și influența culturală a „solidarităților sociale intermediare” (înțelese de autoare în sens durkheimian). Transferurile între generații au loc atât prin interacțiuni intrafamiliale, cât și prin mediatorii de schimb

social (precum sindicatele, legăturile de muncă din cadrul grupurilor formale etc.). În al doilea rând, s-a demonstrat că raporturile dintre sexe influențează direct raporturile dintre generații (Attias-Donfut, Lapierre și Segalen, 2002, capitolul 4).

Societățile moderne, subliniază Attias-Donfut, au instituit o separare netă a vârstelor, între vârsta școlară, cea a muncii și cea de pensionare. Această „ruptură” se resimte în majoritatea formelor de organizare socială, în special în cadrul organizațiilor de ocupare a timpului liber. La nivelul spațiului urban, ele definesc ritmuri colective diferite, circumscrise fiecărei grupe de vârstă. „Anonimatul grădinilor publice nu a înlocuit comunitățile locale din trecut, unde persoane de toate vârstele trăiau unele lângă altele, de la copii la bătrâni. Doar universul familial favorizează contactele și interacțiunile tuturor generațiilor... Doar acesta oferă cadrul cel mai adecvat de studiu al raporturilor dintre generații”, atât din punctul de vedere al vieții private, cât și din perspectiva interacțiunii vieții private și a celei publice sau, altfel spus, ca aspect al vieții sociale (Attias-Donfut *et al.*, 2002, 211).

După cum am menționat deja, domeniul de investigație înglobează „trei generații adulte” ale căror raporturi sunt abordate din două unghiuri principale: a) ca transmițeri și schimburi culturale în relație cu schimbarea socială; b) ca forme de întrajutorare ce interacționează cu sistemele publice de protecție socială.

Din punct de vedere metodologic, a fost vizată observarea atât a raporturilor public/privat, cât și a discontinuității între generații. Pe scara a trei generații, „se poate observa și diversitatea de reciprocități directe sau indirecte, imediate sau diferite în timp, care țin raporturile lor (ale generațiilor – n.n.)”. Obiectivul central îl reprezintă evidențierea fenomenelor proprii dinamicii generațiilor atât la

nivel interpersonal, cât și la nivel macro-social. La acest ultim nivel, cea mai dezbătută problemă este cea referitoare la specificitatea raporturilor dintre generații comparativ cu celelalte raporturi sociale fundamentale cu care sunt relaționate, precum raporturile dintre sexe sau cele dintre clasele sociale. Dacă până în deceniul opt al secolului al XX-lea au existat încercări teoretice de tratare a diviziunilor dintre generații și a celor dintre clase prin excludere mutuală – concepții inspirate, în special, din viziunea marxistă asupra claselor sociale –, după această dată optica se schimbă, accentul punându-se pe raporturile dintre generații, pe de o parte, iar pe de altă parte, pe legăturile care se stabilesc la serviciu, în familie, în viața politică, în spațiul de locuit, în relațiile cu mediul înconjurător etc.

Nu trebuie însă minimalizată problema specificității raporturilor dintre generații, ce rămâne totuși pertinentă în măsura în care se recunoaște că acestea nu sunt reducibile la alte tipuri de raporturi. Deși dimensiunea temporală a generațiilor este evidentă, sociologii francezi încearcă să clarifice – și, în opinia noastră, reușesc într-o mare măsură – dinamica generațiilor, accentuând efectul reciproc al generațiilor, unele asupra altora, în perioade de timp determinate. Acest aspect implică traducerea dimensiunii temporale atât în modul de operaționalizare a conceptului generațional, cât și în selectarea metodei de analiză a raporturilor dintre generații.

După cum am amintit, în viziunea sociologilor francezi, noțiunea de *generație* implică trei înțelesuri:

a) primul este acela al generațiilor familiale, legate prin filiație, așa cum sunt definite de antropologia clasică a rudeniei;

b) o a doua semnificație se referă la generația istorică, desemnând „un ansamblu de persoane, născute în aceeași perioadă, împărțind aceleași experiențe,

referințe și influențe sociale și care, prin timpul comun, își formează o amprentă istorică și o identitate generațională”¹². Conștiința apartenenței la aceeași generație, subliniază Attias-Donfut, se construiește pe baza reperelor sociale și culturale care definesc grupurile de vârstă și care sunt circumscrise diverselor etape ale vieții : școală, timp liber, serviciu militar, asociații de veterani etc. Timpul trăit în colectivitate, subliniază Georges Perec (1978), „caracteristicile sale, evenimentele mărunte creează un spațiu referențial comun, un fond de reminiscențe împărtășite... Chiar și în absența evenimentelor marcate de marile crize sau de războaie, timpul social se desfășoară întotdeauna prin intermediul modificărilor istorice care se imprimă în generații istorice diferite, mai ales atunci când se consideră o durată suficient de întinsă, ca aceea ce separă două generații familiale”, ea fiind de ordinul a 20, 30 sau 40 de ani (*apud* Attias-Donfut, 2000, 645). Deși e de acord cu opinia exprimată de Perec, Attias-Donfut precizează că, oricât de importanți ar fi acești marcatori istorici, ei nu sunt de ajuns. Aceștia fac parte dintr-un proces fundamental mai larg : construcția socială a generațiilor completează funcția de organizator al timpului, atât în societățile occidentale contemporane – caracterizate de modificări rapide –, cât și în societăți pretinse nonistorice, precum comunitățile africane tradiționale (Attias-Donfut și Rosenmayr, 1994). Sentimentul apartenenței la o generație – numită socială sau istorică – este un aspect esențial de apropiere individuală a timpului social și condiționează integrarea biografiilor individuale în acest timp colectiv ;

c) a treia definiție atribuită generațiilor este mai recentă și apare ca o rezultantă a procesului de instituționalizare a cursului vieții, organizat secvențial, în funcție de momentele consecutive de educație, de

muncă și de pensionare. Aceste etape „împart” populația în trei segmente distincte : tinerii (aflați înainte de intrarea în lumea muncii), adulții (persoanele aflate la „vârsta activă”) și pensionarii. În 1996, Martin Kohli a calificat aceste segmente ca fiind „generații ale *welfare*-ului” (generații ale bunăstării). Alți sociologi – ca, de pildă, Seldon Bengtson – preferă termenul *cohortă*, considerându-l mai potrivit în studiul generațiilor (Bengtson și Kuypers, 1971, 246-260). Attias-Donfut se raliază opiniei lui Kohli, subliniind că expresia *generație a welfare-ului* e preferabilă „pentru că ea are meritul de a sublinia interdependența raporturilor în lumea muncii și în sistemul protecției sociale” (2000, 646). În centrul acestui sistem, spune sociologul francez, se află însuși „contractul dintre generații” (Attias-Donfut, 2000). Membrii aceleiași generații a „*welfare*-lui” au în comun același context economic și instituțional care a marcat întreaga lor evoluție. În acest domeniu s-a demonstrat fără echivoc că schimbările sociale care au loc în timp produc ca efect generații diferite.

Atât Bengtson și Achenbaum (1996), cât și Masson (1995) și Guillemard (1996), dezbătând problema „echității între generații”, ajung la concluzia că sensul de „generații ale *welfare*-ului” este unul implicit, în măsura în care aceste generații sunt opuse „destinelor cohortelor”, adică sunt definite „nu prin data nașterii, ci prin perioadele de muncă și de pensionare, pe criteriul a ceea ce ele au dat și au primit, în raporturile lor în lumea muncii și în sistemul de protecție socială”¹³.

După părerea noastră, studiul cohortelor nu este suficient. Ele constituie, cu siguranță, un instrument indispensabil pentru a aprecia schimbarea socială evidențind evoluția valorilor, a comportamentelor politice, a traiectoriilor profesionale etc.¹⁴. Limita studiului cohortelor rezidă însă în

faptul că ele nu permit detectarea micro-mecanismelor de schimbare socială ce sunt angrenate în contactele intergeneraționale. Suntem de acord cu opinia exprimată de Gunhild Hagestad, care accentuează importanța legăturilor de rudenie ce reunesc membrii diferitelor cohorte, stabilind așa-numitele „punți între cohorte”.

În studiul relațiilor între generații, atât Hagestad (1986), cât și Hareven (1996) au analizat perspectiva cursului vieții – *life course perspective* –, în special din unghiul de vedere al procesului de îmbătrânire. Acest fapt a permis punerea în evidență a „dezordinii existențelor, sub efectul multiplelor procese ce au loc la răscrucea istoriilor individuale, a istoriei înseși și a pozițiilor în ciclul vieții... A permis, de asemenea, dovedirea modului cum interdependența generațiilor contribuie la modelarea destinului individual și a celor colective, pe care data nașterii le determină” (*apud* Attias-Donfut, 2000, 648).

Prelungirea vieții a schimbat raporturile dintre generații. Prezența celor mai bătrâni, contribuțiile lor din ce în ce mai numeroase – dar și noile lor nevoi și cereri – intră în interferență cu schimbările sociale ale celor două sau chiar trei generații care le urmează. Această nouă configurație dezvăluie importanța dinamicii generațiilor și, în plus, sugerează extinderea studiului generațional la cel puțin trei generații adulte.

Ancheta „Trei generații”

O primă anchetă intergenerațională s-a derulat în Franța în 1992 și a fost completată în 1996 printr-o anchetă calitativă.

Prima anchetă asupra a trei generații, subliniază Attias-Donfut (1995), a avut ca obiectiv principal studiul relațiilor și al diverselor forme de întraajutorare între generații. „Prin intermediul schimburilor de

servicii domestice, materiale sau de ordin social, s-a insistat asupra analizei generațiilor de 50 de ani, asupra părinților lor și asupra copiilor adulți. Principalul merit metodologic a constat în ancorarea filiațiilor (modul de stabilire a filiațiilor – n.n.) și în modul de selecție a celor trei generații ce decurg din aceste filiații”¹⁵ (Attias-Donfut, coord., 1995).

A doua anchetă – de data aceasta calitativă – s-a desfășurat în 1996 pe un eșantion de 30 de filiații și a cuprins 90 de interviuri semidirective. În acest caz, cele trei generații¹⁶ ce alcătuiau eșantionul anchetei au fost reprezentate de trei grupe de vârstă relativ omogene: „bătrânii” având, majoritatea, între 70 și 90 de ani, iar „tinerii” între 20 și 30 de ani. Aceste generații sunt clar diferențiate atât din punctul de vedere al perioadelor istoriei sociale trăite, cât și din perspectiva fazelor de viață în care se află fiecare (tinerii, de exemplu, se află în diferite perioade de tranziție spre viața adultă).

Primele concluzii arată că generația-„pivotală” sau intermediară este în puterea vârstei și a vieții active, de unde însă se profilează și dificultățile legate de sfârșitul carierei. În ceea ce privește generația cea mai înaintată în vârstă – aflată la pensie de mai mulți ani –, aceasta este caracterizată de o dependență accentuată față de generația-„pivotală” și de un risc al îmbolnăvirilor mult mai mare decât al celorlalte două generații analizate.

Rezultatele anchetei asupra celor trei generații permit stabilirea profilurilor generațiilor interogate ale căror caracteristici, din punctul de vedere al itinerariilor lor și al șanselor de mobilitate socială, sunt confirmate și prin studiul cohortelor realizat de Louis Chauvel (1998).

Cei mai în vârstă (generația G1), majoritatea lor născuți între 1910 și 1920, au cunoscut o viață activă (de muncă) îndelungată, iar spectrul șomajului a fost prea

puțin pregnant. Deși această generație nu a beneficiat de expansiunea învățământului, membrii săi „au trăit evoluția situației salariatului și sfârșitul țăranilor” (Mendras, 1967/1984). În prezent, generația G1 este alcătuită preponderent din femei văduve care dispun de pensii foarte mici. Se desprind de aici câteva concluzii: în primul rând, pe ansamblul generației G1, nivelul mediu al veniturilor este foarte scăzut; în al doilea rând, se constată o generalizare a pensiilor – de bază și suplimentare –, precum și o îmbunătățire a condițiilor de viață față de cele ale părinților lor.

Generația-„pivot” sau intermediară (G2) este născută între 1939 și 1943 și a beneficiat de extinderea educației generalizate, de „prima explozie școlară” (Attias-Donfut, 1995). Generația G2 a intrat pe o piață de muncă în plină dezvoltare și, per ansamblu, venitul mediu este aproape dublu față de cel al părinților lor (generația G1). În plus, generația G2 dispune de un patrimoniu important: peste 80% sunt proprietari. Este – subliniază sociologii francezi – „o generație cu un destin excepțional, comparat cu cel al părinților și al copiilor lor. Această generație a profitat din plin de perioada de creștere economică de după al doilea război mondial și de dezvoltarea protecției sociale” (Attias-Donfut, 2000, 649).

În ceea ce privește generația tinerilor (G3), aceasta se găsește, după părerea lui Galland (1997), într-o fază de tranziție, iar membrii ei se află la diferite etape de intrare în viață. Deși nivelul lor de formare este superior celui al părinților lor, absolvenții cursurilor școlare – indiferent de nivelul lor, de la școli profesionale la universități – acuză un nivel scăzut al locurilor de muncă, însoțit, în mod evident, de o rată crescută a șomajului. „Relativa stagnare a structurii locurilor de muncă ce a urmat celor treizeci de ani glorioși (caracterizați de un excedent de locuri pe

pieța muncii – n.n.) riscă să compromită cariera viitoare a tinerilor.” (Galland, 1997) Luând în calcul mai multe ipoteze de creștere a locurilor de muncă de categorie medie și superioară, Chauvel (1998) realizează o prognoză sumbră a pieței muncii în următoarele două decenii, subliniind că „trebuie să ne așteptăm la o diminuare a mobilității structurale care va conduce la un risc crescut al declasărilor sociale, mai ales pentru tinerii cu profesii intermediare” (*apud* Attias-Donfut, 2000, 649).

Mobilitatea socială, definită prin compararea categoriilor profesionale ale generațiilor succesive, poate fi măsurată pentru bătrâni (G1) și pentru cei din generația intermediară (G2), dar nu și pentru tinerii al căror statut profesional e încă nesigur. În acest sens, pentru compararea pertinentă a celor trei generații, sociologii francezi au introdus o evaluare subiectivă a mobilității sociale cu ajutorul întrebării următoare: „Credeți (aveți sentimentul) că ați reușit (pentru tineri: „că veți reuși”) din punct de vedere social în viață: mai bine ca părinții dumneavoastră?/mai puțin bine ca părinții dumneavoastră?/la fel de bine ca părinții dumneavoastră?”. Răspunsurile la această întrebare confirmă analizele și proiecțiile fondate pe studiul cohortelor. Sentimentul de mobilitate ascendentă este foarte larg răspândit la bătrâni (59%) și la generația-„pivot” (60%), în timp ce la tineri doar o minoritate (32%) se exprimă în favoarea acesteia. Fiind la începutul carierei lor, tinerii își exprimă incertitudinea față de o mobilitate ascendentă într-o proporție mult mai mare decât cea a părinților sau a bunicilor lor. Acest fapt este evidențiat de ponderea celor care nu se pronunță în această problemă: 17% tineri față de 6% din părinții lor și de 8% din bunicii lor. Chiar și în cazul când se emite presupuziția că aceia care ezită (adică cei

ce nu s-au pronunțat) ar evolua spre o apreciere pozitivă – atitudine, practic, imposibilă –, nivelul de mobilitate ascendentă, ajuns la aproape 50%, ar rămâne inferior față de cel al generațiilor anterioare. Întotdeauna există posibilitatea de mobilitate între generații, subliniază C. Attias-Donfut, și, de aceea, „este riscantă și nesigură compararea generațiilor situate în faze diferite ale ciclului lor de viață” (Attias-Donfut, 2002, 210). În acest sens, sociologul francez accentuează faptul că „aceste profiluri comparate permit numai situarea celor trei generații studiate în evoluția lor istorică”. În plus, în analiza generațională trebuie să se țină cont de diferențele sexuale, pentru că „în jurul lor se organizează schimburile între generații și tot prin ele se trece la schimbul social” (Attias-Donfut, 2002).

Transmiteri culturale și schimbare socială

Aria transmiterilor culturale între generații este vârsta. Isabelle Bertaux-Wiame și Anne Muxel (1996) înscriu în câmpul transmiterilor culturale „multiple conținuturi, vectorii materiali și simbolici, nivelurile conștiente sau inconștiente” (187-210). Pe o poziție dihotomică se situează studiul propus de Attias-Donfut și colaboratorii săi: „Obiectivul nostru este diferit, el este centrat chiar pe analiza proceselor de transmitere: de-a lungul studiului despre continuitate și discontinuitate se va căuta, în special, să se determine în ce măsură natura raporturilor dintre generații este legată de tipul de schimbare socială” (Wiame și Muxel, 1996, 650). Continuitatea dezvăluie nu doar transmiterile care trec de la părinți la copii, ci și pe cele care merg în sens contrar, de la copii la părinți. Aceste „transmiteri ascendente” reușesc chiar să înlocuiască „transmiterile descendente”

atunci când se inversează relația de ajutorare și de daruri sub efectul vârstei și al evoluției pozițiilor sociale corespunzătoare. Transmiterile cu dublu sens reprezintă una dintre cheile mecanismelor de schimbare. De fapt, schimbul social este suportat, în special, de către tinerii care, în opinia lui Mannheim (1928), „au o perspectivă nouă asupra moștenirii acumulate”. Jocul de continuitate-discontinuitate între generații este ilustrat, în primul rând, prin datele obținute plecând de la simpla percepție a diferențelor dintre generații și ajungând până la concepțiile despre educație, la raporturile dintre sexe și la unele atitudini privind viața personală, cea familială și cea socială.

După părerea noastră, relațiile dintre generații sunt subînțelese prin percepțiile fiecăruia dintre noi despre diferențele intergeneraționale. Acum treizeci de ani, diferențele dintre generații erau mult mai mari între tineri și părinții lor decât între aceștia din urmă și propriii lor părinți. Astăzi fenomenul s-a inversat. Distanța care exista în anii '70 între tineri și părinți se menține și acum, în timpul bătrâneții, și corespunde „cenzurii istorice” care a marcat raporturile dintre generații în deceniul șapte. În majoritatea anchetelor generaționale, percepțiile diferențelor dintre generații, colectate de la cei mai bătrâni și de la copiii lor, dovedesc această discontinuitate.

Revenind la anchetele de tip „Trei generații” efectuate de sociologii francezi, observăm că, la întrebarea: „Resimțiți o mai mare diferență între generația dumneavoastră și cea a părinților dumneavoastră?”, răspunsurile indică, într-un mod concludent, o mai mare diferență între G1 (generația de bătrâni) și G2 (generația-„pivot”) decât între G2 și G3 (generația tinerilor). Schematizat, acest fapt este evidențiat în tabelul următor:

Tabelul 1. Cea mai importantă diferență între generații

Experiență măturisită de	Cu părinții	Cu copiii	Fără răspuns	Total
Bătrâni (G1)	38	55	7	100
Generația-„pivot” (G2)	59	39	2	100

Sursa : Ancheta CNAV „Trei generații”, 1992, în Attias-Donfut, 2000, 651

Fenomenul este mai accentuat printre femeile decât printre bărbații generației-pivot : 62% dintre femei spun că resimt o mai mare diferență între ele și părinții lor, în timp ce procentul bărbaților care afirmă același lucru este de 58%. Răsturnările sociale care s-au produs în cursul ultimelor decenii au afectat puternic femeile și au aprofundat distanța dintre ele și mamele lor.

În același timp, s-a evidențiat faptul că practicarea unei religii apropie copiii de părinți : în generația G1, procentul celor care spun că sunt mai apropiați de părinții lor decât de copiii lor este de 57% în cazul practicanților și de numai 50% în cazul nonpracticanților. În generația-pivot (G2), datele sunt de 40% în cazul practicanților și de 35% în cel al nonpracticanților.

Invers, ancheta a demonstrat că o împărțire egală a sarcinilor într-un cuplu îl apropie de copii : 62% dintre cuplurile „moderne”, mai egalitate din generația G2 se declară mai apropiate de copiii lor decât de propriii părinți (în timp ce în cuplurile guvernate de diviziunea tradițională a rolurilor sexuale procentul este doar de 56%). Aceste rezultate indică faptul că gradul de receptivitate a indivizilor la schimbările sociale influențează percepția pe care ei o au asupra diferențelor dintre generații. Efectele generației se manifestă atât prin gradul de receptivitate, cât și prin calitatea raporturilor părinți/copii, raporturi mai puțin conflictuale între G2 și G3 decât între G1 și G2. Pentru generația-pivot (G2), această evoluție istorică acționează într-un singur sens,

ca un fenomen general legat de relația părinte-copil în cursul unui ciclu de viață sau, așa cum este denumit de Vern Bengston, ca „miză generațională”/ *generational stake*. Pe măsură ce îmbătrânesc, părinții mizează mai mult pe relația cu copiii lor decât invers (*apud* Attias-Donfut, 2002).

Raporturile dintre generații sunt întotdeauna asimetrice : ele evoluează în cursul unui ciclu de viață ca urmare a acestei asimetrie. Copiii de îndepărtează de părinți și investesc mai mult în propriii lor copii, care, devenind adulți, investesc, la rândul lor, în urmașii lor. În acest fel, generațiile ajung să trăiască în universuri ce se desprind de-a lungul timpului și ajung să se separe definitiv, devenind universuri paralele. Din perspectivă fenomenologică, „lumea din viața cotidiană” sau *life world* (în sensul definit de Alfred Schutz în 1987) este iremediabil separată de la o generație la alta, chiar prin însuși faptul că „lumile” nu sunt contemporane. Schimbările sociale profunde, purtătoare de conflicte, au avut o influență majoră în modurile de educație, conturând relațiile cu generația următoare.

Transmiterea modelelor educaționale de-a lungul generațiilor

În opinia lui François De Singly, familia contemporană a inventat educația relațională, al cărei obiectiv este „descoperirea bogățiilor personale ale copilului, respectând autonomia sa”. Noile principii educative opun satisfacția de sine moralei exterioare și toleranța disciplinei (Singly, 1996).

Rezultatele cercetărilor întreprinse de echipa de sociologi coordonată de Attias-Donfut arată că, de-a lungul celor trei generații, modelele de educație s-au modificat. Educația autoritară, larg răspândită în cadrul generației mai în vârstă (G1), nu mai constituie o normă printre tineri. Datele culese de la familiile investigate permit evocarea evoluției stilurilor de educație, de la educația primită de vârstnici și până la cea care le este dată nepoților lor. Dihotomizând tipurile de educație în autoritare, stricte sau severe, pe de o parte, și tolerante, permissive sau flexibile, pe de altă parte, ancheta a pus în evidență faptul că, în cadrul fiecărei generații, educația dată copiilor este mai suplă și mai permisivă decât educația primită de la părinți. Concluzia generală este că, de la o generație la alta, în educație tendința dominantă e de a fi mai indulgentă decât cea anterioară. Întotdeauna, generația intermediară sau pivot este inovatoare, adoptând, moduri de educație flexibile cu privire la copii, chiar dacă generația însăși a fost educată într-un stil sever.

Sociologii francezi observă o mai mare apropiere între generații. Discordanțele dintre mărturisirile părinților și cele ale copiilor demonstrează că vorbele (cuvintele) nu au aceeași semnificație și pentru unii, și pentru ceilalți. Criteriile de evaluare s-au schimbat în același timp cu normele relațiilor intergeneraționale. Aceste deosebiri sunt mai marcante între G2 și G1 (adică între generația-pivot și cea vârstnică) decât între G2 și G3, dovadă suplimentară că există mai mult consens – mai multă înțelegere – între generația intermediară și cea tânără, ca urmare a discontinuității istorice evocate. Sensul decalajelor mai frecvente și totuși constante este acela că toți copiii găsesc aproape întotdeauna că educația pe care o primesc este destul de severă, în timp ce părinții lor

o estimează mereu a fi tolerantă. Nepotrivirile dintre mărturisirile copiilor și cele ale părinților reies și din faptul că, în timp ce un copil se pronunță despre educația primită personal (ce poate fi diferită de educația primită de frații și/sau surorile lui), un părinte califică în mod global educația dată copiilor săi, fără să individualizeze. De fapt, după cum confirmă analiza educației, un părinte nu dă mereu aceeași educație copiilor săi, ci „aceasta diferă în funcție de sexul copilului și de locul său în frăție”. Fetele au primit, în general, o educație mai strictă decât băieții. Cei mai mari sunt crescuți (educați) mai sever decât cei mai mici¹⁷ (Attias-Donfut, 2000, 653). În opinia lui Attias-Donfut, oricare ar fi amplitudinea schimbării sociale, aceasta nu afectează decât o parte din familie în cadrul unei generații. Reproducerea unor stiluri educative – fie că sunt severe sau flexibile – rămâne dominantă: 66% din cei vârstnici, 57% din generația intermediară și 60% dintre cei tineri prezintă o continuitate educațională cu cea a predecesorilor lor. În acest punct al anchetei, sociologii francezi au fost nevoiți să-și pună întrebarea: „De unde vine schimbarea?”. În această privință, declară aceștia, mobilitatea socială constituie un criteriu și un răspuns mai pertinente decât categoria socială: „Anchetații ce estimează o reușită socială superioară părinților lor au rupt adesea cu modelele educaționale primite, astfel încât continuitatea devine mai puternică doar printre cei ce percep că nivelul lor social este echivalent sau inferior celui al părinților” (Attias-Donfut *et al.*, 2002). Rezultatele anchetei arată că, mai mult decât bărbații, femeile au tendința de a se desprinde de modelul educațional, mai ales când acesta e de factură autoritară.

Continuitatea, importantă între generații succesive, dispare la o a patra generație: stilul educativ aplicat de tineri copiilor

lor, a căror vârstă medie este de 4 ani, e corelat cu cel pe care părinții l-au dat lor, dar diferă de cel dat de bunicii lor. Rezultatele anchetei demonstrează că filiațiile în care același stil de educație a fost primit de trei generații succesive reprezintă doar 14% din total, restul de 5% adoptând un stil sever și, respectiv, 9% un stil flexibil.

În concluzie, în domeniul educațional, transmiterea tinde să se dilueze la a treia generație. Aceste observații nu vizează însă decât una dintre filiații, ceea ce este insuficient: în realitate, procesele de transmitere educațională trec printr-o filiație dublă ce caracterizează un cuplu părintesc și prin patru filiații ce provin de la fiecare bunic în parte. Educația dată copiilor rezultă dintr-un compromis în gestiunea dublei moșteniri a cuplului parental, în cursul căruia femeile au tendința de a-și antrena partenerul într-un sens dominant al schimbării, respectiv către îngăduință în practicile educative.

Transmiterea și declinul practicilor religioase

Comparația practicilor religioase a trei generații confirmă atât declinul lor istoric, cât și puternica determinare din mediul familial. Conform datelor anchetei, nivelul de nonpracticantă aproape că s-a dublat între generația vârstnică (G1) și cea a tinerilor (G3). Aceași anchetă arată însă că, în cazul tinerilor practicanți, în mod regulat, ponderea lor este de 80% dintre copiii de practicanți și de 81% dintre nepoții de practicanți. În plus, doi practicanți din trei au bunici care sunt și ei, la rândul lor, practicanți în mod regulat (*apud Attias-Donfut et al.*, 2002).

Aceste rezultate dezvăluie unele aspecte ale mecanismelor de transmitere; ele arată atât continuitatea de-a lungul generațiilor, cât și transmiterea eficientă a practicilor

religioase de-a lungul generațiilor. De multe ori se omite o generație în transmiterea practicilor religioase, acestea realizându-se direct de la bunici către nepoți. Unii bunici – în special bunicile – exercită un rol activ, de misionariat asupra nepoților pe care părinții îi cresc fără tradiție religioasă. Deși femeile practică religia mai mult decât bărbații, tot ele sunt cele care se rup mai mult de tradiția religioasă părintească. Dacă doi practicanți din trei au bunici care sunt și ei practicanți în mod regulat, doar unul din zece practicanți în mod regulat din generațiile de bunici au un nepot practicant în mod regulat.

Evoluția și practica religioasă de-a lungul generațiilor este un fenomen aflat în declin structural¹⁸. Declinul structural al unei practici se traduce în forme specifice de reproducere: pe de o parte, ea se dobândește aproape în mod exclusiv prin moștenire familială, iar pe de altă parte, practica religioasă se pierde de la o generație la alta și nu mai este perpetuată decât într-un număr restrâns de familii (care formează, astfel, nuclee ultime de consumare a sa).

Schimbări solidare în raporturile dintre sexe și raporturile dintre generații. Transmiterile inverse și difuzarea schimbării

Istoria ultimelor două secole exprimă slăbirea puterii patriarhale asupra copiilor concomitent cu slăbirea progresivă a dominației soției de către soț. Această mișcare – ce s-a accelerat în cursul istoriei recente – arată interdependența care există între raporturile dintre generații și raporturile dintre sexe și care se traduce prin evoluții solidare. Desigur, relațiile de dominație între generații diferă în mod fundamental de cele care există între sexe: fiul trebuie să ia locul tatălui și să-și exercite, la rândul său, puterea.

Legătura dintre raporturile dintre sexe și raporturile dintre generații este foarte strânsă. Plecând de la această evidență, Attias-Donfut a formulat ipoteza potrivit căreia mișcarea de egalitate a sexelor implică o apropiere a generațiilor. Pentru a testa această ipoteză, sociologii francezi au inclus în ancheta „Trei generații”, cu titlu de indicatori, stilurile de educație (prezentate anterior) instrumentate în întrebări despre atitudinile diferențiale cu privire la educația fiilor și a fiicelor și la împărțirea sarcinilor într-un cuplu.

Rezultatele au arătat că modelele și concepțiile educative ale taților și ale mamei cu privire la copiii lor s-au modificat, în sensul apropierii simultane între sexe și între generații. Astfel, femeile mai în vârstă consideră, mai mult decât partenerii lor, că „este mai important să pregătești pentru viața profesională un băiat decât o fată” (Attias-Donfut *et al.*, 2002). O viziune total opusă se constată în generațiile următoare: femeile gândesc acest lucru din ce în ce mai puțin. Acest aspect e redat de datele anchetei: 46% dintre femeile din G1 (generația vârstnică) sunt de acord cu enunțul sus-menționat; procentul scade la 29% pentru generația intermediară (G2) și la 13% pentru generația tinerilor (G3). Mai mult, se constată că relația privilegiată mamă-fiu ce caracterizează (G1) lasă locul unei relații privilegiate mamă-fiică pentru generația-pivot. Acest fapt este exprimat și de relația de întrajutorare mamă-fiică în cazul creșterii copiilor fiicei atunci când sunt mici. Este modul concret de sprijinire a evoluției profesionale a tinerelor mame de către generația intermediară¹⁹.

Legătura dintre generațiile de femei se schimbă o dată cu modificările ce apar în cuplu, în mod special cele care privesc repartizarea sarcinilor între parteneri. Aceste modificări au fost explorate de C. Attias-Donfut și colaboratorii săi prin

intermediul a două serii de întrebări: prima se referă la atitudinile relative cu privire la diviziunea muncii dorită într-un cuplu; a doua e legată de repartizarea reală a sarcinilor, așa cum este trăită de parteneri într-un cuplu (sau, în cazul persoanelor despărțite, văduve sau divorțate, așa cum această experiență a fost deja trăită). Răspunsurile au fost sistematizate în două modele dihotomice: unul tradițional, celălalt modern. În cazul modelului tradițional, majoritatea sarcinilor îi revin femeii, bărbatul având doar datoria de „a câștiga bani pentru întreținerea menajului”. Chiar și activitățile de organizare a timpului liber și de educare a copiilor sunt slab împărțite, sarcina îndeplinirii lor revenindu-le tot femeilor. În ceea ce privește modelul modern, majoritatea activităților educative și de organizare a timpului liber sunt împărțite între soți, mai mult sau mai puțin echitabil. Sarcinile strict menajere și, mai ales, întreținerea hainelor le revin în mod preponderent femeilor (se constată totuși o contribuție a soțului).

În principiu, de la bunici la nepoți, practicile evoluează către un model egalitar de împărțire a sarcinilor într-un cuplu. Ponderea adeptilor unui cuplu modern crește de la 25% în G1 (generația vârstnică) la 62% în G2 (generația-pivot), iar ponderea „practicanților” crește de la 23% în G1 la 58% în G2. În toate generațiile însă se constată că bărbații par a fi mai tradiționaliști decât femeile. Cu toate acestea, practicile pe care le descriu bărbații din realitatea cotidiană a cuplului lor par a fi împărțite mai echitabil decât cele pe care le descriu femeile. Subestimează femeile aranjamentele din cuplu sau supraestimează bărbații acest lucru? Este o întrebare cu un grad ridicat de subiectivitate și care constituie, încă, un punct critic în analiza generațiilor – deși, printre tineri, mărturisirile femeilor și cele ale bărbaților sunt mai concordante, modelele lor

normative rămânând destul de îndepărtate. În această generație se poate remarca și o veritabilă distincție între cuplurile fără copii și cele cu copii, acestea din urmă adoptând practici și principii tradiționale, ca și cum a deveni părinți ar fi sinonim cu acceptarea modelului tradițional. În acest stadiu, mediul social pare mai puțin discriminat la tineri față de părinții lor. De fapt, în generația-pivot, mediul social este cel care exercită o influență mai puternică asupra modelului real de cuplu. Ancheta „Trei generații” a demonstrat că distanța între aspirația către egalitate în cuplu și concretizarea acesteia în viața reală este de 10 puncte pentru tinerele femei, de 15 puncte pentru mamele lor și de 8 puncte pentru bunicile lor. În ceea ce-i privește pe bărbați, aceștia trăiesc o situație de decalaj inversă, între o viziune mai tradițională a diviziunii sexelor și o practică mai puțin diferențiată.

Atitudinile contradictorii ale femeilor și bărbaților, persistența valorilor tradiționale la ambele sexe și o anumită inerție a practicilor conjugate explică, fără îndoială, constatarea făcută de sociologii francezi potrivit căreia nu există o corelație între modelul de cuplu efectiv al părinților și cel al copiilor, chiar dacă este vorba despre relația dintre G2 și G3. În schimb, există o legătură semnificativă între părțile părinților și cele ale copiilor în legătură cu „modelul ideal de funcționare a cuplurilor”. Din acest punct de vedere, se constată că femeile generației-pivot sunt mai puternic influențate de valorile părintești decât bărbații. La generația următoare, această diferență dispăre, cele două sexe fiind în mod egal influențate de valorile lor părintești, deși bărbații tineri rămân „mai tradiționaliști” în gândire decât femeile (Kaufman, 1992).

Practicile conjugate reprezintă produsul negocierii dintre soți: de multe ori, prin

aceste negocieri se ajunge la o neutralizare a moștenirii familiale primite de către partenerii din cuplu. Deși evoluează lent, împărțirea sarcinilor între partenerii de cuplu începe să devină un fapt incontestabil, spun sociologii francezi. În plus, modelul de educație primit influențează modelul de cuplu constituit: faptul de a fi primit o educație suplă, flexibilă, îngăduitoare determină formarea unui cuplu egalitar, cu toate că, subliniază Attias-Donfut, această legătură statistică este destul de slabă și puțin semnificativă.

Din rezultatele examinate reiese că, în ciuda inerției practicilor și contradicțiilor dintre bărbați și femei, relațiile dintre cele două sexe se transformă în aceeași direcție ca și raporturile dintre generații, și anume în sensul înlocuirii principiilor ierarhice tradiționale. Valorile și comportamentele se schimbă de la o generație la alta: educația devine mai îngăduitoare, mai indulgentă, iar practica religioasă scade foarte puternic. În sânul unei familii apar, astfel, atât continuități, cât și discontinuități între generațiile succesive. Schimbarea, demonstrează Attias-Donfut și colaboratorii săi, apare în generațiile caracterizate printr-un număr mai mare de femei, pe de o parte, și, pe de altă parte, printr-un număr mare de persoane ce au urcat pe scara socială (2000, 660).

În majoritatea familiilor din generația-pivot se observă o continuitate aparentă a practicilor preluate de la generația vârstnică, de unde o primă concluzie, potrivit căreia schimbarea nu se manifestă. După părerea sociologilor francezi însă, această primă impresie este eronată, pentru că schimbarea poate apărea la o continuitate secundară, dobândită cu timpul, sub efectul influenței copiilor asupra părinților. „Ea rezultă, astfel, dintr-o dublă schimbare, mai întâi la copii și apoi la părinți prin repercusiune.” (Attias-Donfut, 2000, 661) Această influență inversă,

calificată de Allerbeck (1979) drept „socializare inversă”, se exercită cu atât mai mult cu cât legătura copil-părinte este mai strânsă. Pentru a demonstra acest aspect, Attias-Donfut introduce în anchetă o întrebare adresată membrilor generației intermediare, prin care aceștia sunt chestionați în legătură cu eventuala influență din partea copiilor ce i-a determinat sau nu, într-un anumit context concret, să-și schimbe părerea despre unele lucruri. S-au înregistrat trei categorii de răspunsuri: influență puternică, influență limitată și influență nulă. În prima categorie (atestată de 29% dintre femeile din G2 chestionate și de 21% dintre bărbații din G2) se constată o influență puternică, în special în orientările religioase, politice și de educație. Este tipul de generație-pivot caracterizată, în primul rând, de o mobilitate socială mai puternică a copiilor comparativ cu a părinților și, în al doilea rând, de o reprezentare mai mare a mamelor. Pentru 38% dintre femei și 37% dintre bărbați, influența copiilor este reală, dar moderată. Ea este limitată la educație, la aspectele formale ale modului de viață, ale modului de a se îmbrăca, la stilul gastro-nomic și cel de decorare a casei, la maniera de a petrece timpul liber. În sfârșit, o a treia grupă de părinți (41% dintre bărbați și 32% dintre femei) afirmă că nu au suferit nici o influență din partea copiilor. Această categorie se distinge de celelalte două mai sus menționate prin puternica ascensiune socială a copiilor, simultan cu o educație autoritară ce le-a fost impusă.

Influența culturală a copiilor asupra părinților face parte din efectele de întoarcere la mobilitatea socială (Attias-Donfut, 2000, 661). Asemenea efecte sunt evocate și de alte cercetări asupra vieții sociale (Bertaux și Bertaux-Wiame, 1987, 1988, 1996; Merllié, 1994). Acestea evidențiază legătura dintre influența reciprocă dintre

părinți și copii și calitatea relațiilor ce se stabilesc între ei. Legăturile strânse înlesnesc comunicarea și difuzarea ideilor prin jocuri de influență reciproce. Când o apropiere de lungă durată favorizează investiția părintească în reușita socială a copiilor, legătura lor are șanse puternice de a se menține vie. În plus, această legătură este întărită și de sentimentul de datorie al copiilor față de părinții care contribuie la reușita lor socială. Copiii își achită această datorie împărțind cu părinții beneficiile – în special materiale – datorate ascensiunii lor sociale. Acest fapt este de natură să faciliteze receptivitatea părinților la influența culturală a copiilor și a mediului la care primii acced prin intermediul copiilor lor. Prestigiul poziției acestora din urmă, mândria pe care le-o inspiră părinților favorizează astfel de influențe.

Concluzia anchetei este că, în general, oricare ar fi mobilitatea dintre generații, statutul social al copiilor devine un element al statutului părinților, pe măsura îmbătrânirii lor.

La polul opus, mobilitatea socială poate să consacre și o ruptură cu părinții și cu mediul pe care ei îl reprezintă. După cum observa Gaulejac (1987), consecința proiectării, prin promovare, a copiilor într-un mediu social înalt este de adâncire a distanței între ei și părinți și de creștere a diferențelor între modurile lor de viață și între concepțiile lor asupra lumii. Ca atare, mobilitatea socială are ca efect atât distanțarea relațiilor sociale părinți-copii, cât și întreruperea comunicării între aceștia. Rezultatele anchetei întreprinse de Attias-Donfut demonstrează acest lucru, în special în cazul bărbaților din generația-pivot și cea tânără.

Opinia noastră este că, independent de mobilitatea socială, acțiunea copiilor asupra părinților se exercită într-un mod difuz: doi părinți din trei se află „sub influența” copiilor lor. Ideile moderne, noi determină

schimbarea socială la nivelul generației tinere: prin modelul „undelor de șoc”, tinerii difuzează schimbarea – prin familiarizare și apoi prin acceptare relativă – în cadrul generației-pivot și chiar al celei vârstnice.

Raporturile dintre generații: mediatori ai schimbării sociale

Observarea diferitelor societăți arată că există unele corespondențe între formele de schimbare istorică și natura raporturilor dintre generații. Exemplul societăților africane este edificator în această privință.

În cercetarea pe care a efectuat-o timp de peste zece ani la Sonogo (Mali), Léopold Rosenmayr a demonstrat inversarea ierarhiei generațiilor sub efectul modernizării. În această societate, tinerii dobândesc o nouă forță politică, ce se opune puterii tradiționale atribuite înaintașilor (Rosenmayr, 1979/1998, 72-86). Dacă în societățile africane rolul social al bătrânilor este menținut, se observă că societățile occidentale au diminuat istoric rolul bătrânilor.

Un alt exemplu elocvent e cel oferit de Germania, unde raporturile dintre generații suferă consecințele perioadei hitleriste. O comparație franco-germană a raporturilor dintre generații a fost realizată de Attias-Donfut, care evidențiază faptul că legăturile dintre generații sunt mai strânse în Franța, fiind asociate cu sentimente puternice de obligație ale copiilor față de părinți. În plus, legătura dintre părinți și copii se exprimă printr-un mai mare consens de opinii între generații (Attias-Donfut, 1995, 200). Comparativ, în Germania există rupturi între generații, mai ales între G1 și G2, respectiv între generația vârstnică și cea intermediară. Cenzura istorică a episodului fascist a compromis în mod durabil comunicarea între generații (Schultheis, 1995; Funk, 1994),

exacerbând conflictele de valori și divergențele de opinii în toate domeniile și producând legături mai distante și mai critice cu privire la părinți. Societatea germană se confruntă, potrivit sociologilor francezi și germani, cu schimbări sociale mai radicale și, în același timp, cu raporturi mai conflictuale între generații decât cele constatate în societatea franceză. Plecând de la această constatare, analiștii sociali au emis ipoteza că cele două fenomene sunt corelate. Conflictele dintre generații adâncesc barierele de comunicare și accelerează schimbarea socială, care se desfășoară mai brutal, mai brusc. Din contră, atunci când relațiile dintre generații sunt mai facile, mai ușoare, permițând dialogul între părinți și copiii lor, se instaurează rapid compromisul: prin influențe reciproce, cele două generații își apropie punctele de vedere, iar schimbarea socială se „negociază” în mod progresiv (Attias-Donfut, 2000, 662).

În consecință, în opinia noastră, influențele între generații acționează ca operatori ai schimbării sociale, afectând societatea în ansamblul ei.

Întrajutorarea familială și ajutorul public

Schimbarea socială nu afectează schimburile culturale, ci acționează asupra fenomenelor de întrajutorare, prin intermediul valorilor și normelor pe care le formează, asupra conjuncturii economice și asupra nivelului de protecție socială pe care-l orientează. În practică, schimbarea se stabilește prin echivalențe simbolice între diferitele tipuri de schimburi, fie ele de natură culturală sau materială, afectivă sau domestică, financiară sau socială. În circulația schimburilor, transmiterile și întrajutorarea sunt intim amestecate: pe de o parte, practicile de întrajutorare sunt mobilizate pentru a asigura, de exemplu,

transmiterea statutului social și, pe de altă parte, constituie ele însele un obiect al transmițitorilor, prin intermediul culturilor familiale de solidaritate. Ancheta „Trei generații” (1992 și 1996) confirmă faptul că, în timp ce familia se transformă în profunzime, un examen al solidarităților dintre generații arată că acestea se mențin în timp²⁰.

După părerea noastră, schimburile se îmbină însă cu autonomia crescândă a generațiilor, nu fără o anumită contradicție între rețeaua de obligații care reprezintă solidaritățile familiale și normele de independență cultivate de către familia modernă. Din acest motiv, uneori, exercitarea solidarităților se face cu prețul apariției unor tensiuni și a unor conflicte inter-generaționale. Aceste dificultăți sunt cu atât mai mari cu cât practicile de întrajutorare privesc un număr mic de persoane, în special de gen feminin²¹. După părerea lui Attias-Donfut, „solidaritățile familiale au putut să se mențină grație sistemului public de protecție socială, plățile prestațiilor sociale stimulând întrajutorarea privată” (2000, 663).

Ajutoarele primite de către tineri – rezultatele anchetei trigeneraționale demonstrează existența unor schimburi reciproce între cele trei generații în materie de servicii – personale, domestice, sociale – în cadrul cărora generația-pivot este cea mai activă și furnizează, în general, ajutoare atât către generația tânără – propriii copii –, cât și către cea vârstnică – propriii părinți. Acest fapt este evidențiat, în special, în privința circulației banilor între generații: 33% dintre vârstnici le dau bani copiilor și 30% le oferă bani nepoților; 64% dintre membrii generației-pivot își ajută financiar copiii (tinerii) și numai 6% le dau bani părinților lor (generației vârstnice). În cazul tinerilor, procente sunt doar de 2% ajutoare financiare

către părinți și 0% către bunici (Attias-Donfut, Lappierre și Segalen, 2002). Observăm că orientarea dominantă a solidarităților familiale este direcționată către tineri, aceștia primind daruri, în bani și în natură, atât de la părinți, cât și de la bunici. Este o situație nouă din punct de vedere istoric. În societățile tradiționale – și în numeroase alte țări din lumea non-occidentală – copilul este, înainte de toate, o sursă de forță de muncă (un muncitor pentru părinții lui) și un sprijin pentru bătrâni.

Suntem într-un tot al acord cu opinia exprimată de Lappierre (1997), care subliniază că „statul-providență e responsabil cu inversarea sensului solidarității familiale, prin introducerea instituției pensiilor, prin dezvoltarea sistemelor de educație și a prestațiilor familiale”. Extensia transferurilor publice a remodelat și a alimentat solidaritățile familiale de care profită astăzi generațiile descendente. La începutul vieții sale, fiecare individ începe prin a primi ajutoare de la părinții săi, pe care îi „despăgubește” în timpul vieții sale active, atât direct, cât și indirect, prin plățile contribuțiilor sociale și/sau fiscale ce le sunt redată părinților sub forma pensiilor. Prin sistemul de contribuții, o persoană nu numai că își ajută părinții și copiii (cărora le revin bani sub forma de alocații, burse etc.), ci își și asigură pentru sine o pensie la bătrânețe.

După părerea noastră, între transferurile publice și cele private există o circularitate determinată de complementaritatea lor: cu cât transferurile publice sunt mai mici, cu atât cele private sunt mai mari și invers. Solidaritatea privată întărește solidaritatea publică.

Ajutoarele financiare – în 1998, Arondel și Wolff evidențiau faptul că studenții sunt primii care beneficiază de ajutoare financiare. Pe locul următor se situează ajutoarele pe care părinții le oferă

copiilor licențiați, deși veniturile acestora sunt mari (Arrondel și Wolff, 1998).

După părerea lui Jean Kellerhals și Marianne Modak (1988), părinții cu mai mulți copii îi dau bani și bunuri fiecăruia, dar îi privilegiază pe cei care au nevoie mai mult și, în special, pe fete în raport cu băieții. Părinții împart ajutoarele pentru copii fiind călăuziți de trei principii: cel de egalitate, cel de merit și cel de nevoie (*apud* Attias-Donfut, 2000, 665). Deși toate cele trei principii sunt funcționale și coexistă – uneori în mod contradictoriu –, unul singur este dominant, și anume cel al nevoii: tinerii cu venituri mai scăzute primesc, adesea, daruri în bani de la părinții lor.

Modelul statistic arată că mobilitatea socială a tinerilor influențează, în mod semnificativ, ajutoarele părintești. Tinerii a căror reușită probabilă este estimată a fi inferioară celei a părinților primesc adesea mai mulți bani decât cei care se află la un nivel comparabil cu/sau superior celui al părinților lor. În acest sens, Attias-Donfut subliniază că „ajutoarele financiare participă la strategia părintească de luptă contra riscului de decădere socială a fiilor sau a fiicelor lor” (2000, 665). Mai mult, ajutoarele părintești se înscriu într-o anumită continuitate familială, frecvența acestora crescând pe măsură ce înșiși părinții primesc ajutoare financiare de la părinții lor (de la generația vârstnică)²².

Ajutoarele materiale – în ceea ce privește darurile materiale din partea părinților, acestea se concretizează atât în bunuri private, directe, între părinți și copii, cât și în prestații sociale oferite tinerilor (burse de studiu, indemnizații de șomaj etc.). În mod paradoxal, cercetările empirice arată că, oricare ar fi veniturile lor, părinții tind să le acorde mai mulți bani, în special, copiilor care sunt beneficiarii unor ajutoare sociale, în defavoarea celorlalți

copii, ce nu primesc astfel de ajutoare. În acest fel, ajutoarele sociale au un efect pozitiv asupra comportamentului părintesc: aceștia își măresc eforturile pentru a putea participa mai activ din punct de vedere financiar la studiile tinerilor, la cazarea acestora într-un apartament în locul unei camere la cămin etc.

În opinia noastră, putem presupune că, în absența ajutoarelor sociale, unii părinți nu ar putea să-și asume în totalitate costurile întreținerii copiilor și, în consecință, aceștia din urmă ar trebui să opteze fie pentru rămânerea la domiciliul părinților, fie pentru intrarea timpurie pe piața muncii. Aceste mecanisme sociale subliniază, încă o dată, impactul protecției sociale asupra destinului individual.

În ceea ce privește ajutoarele financiare părintești, după cum susține Jean-Hugues Déchaux (1994), acestea reprezintă un factor determinant în creșterea inegalităților sociale. Attias-Donfut îl contrazice pe Déchaux, spunând că, în realitate, orientarea sistemică a darurilor – financiare și materiale – de la cei vârstnici către cei tineri corespunde darurilor făcute de cei bogați către cei săraci, ceea ce are drept consecință diminuarea inegalităților între generații (2000, 667). Acest aspect apare și în cercetarea efectuată de C. Barry (1996), care susține ideea că diferențele de venituri, în funcție de vârstă, se resimt mai puțin după distribuirea ajutoarelor, transferurile diminuând veniturile celor mai în vârstă și crescându-le pe cele ale tinerilor (Barry, Eneau și Hourriey, 1996, 441).

În acest context, ne simțim datori să facem precizarea că, în opinia noastră, în problema inegalității sociale, avem de-a face cu două procese contrarii: pe de o parte, avem ca efect pozitiv o „egalizare socială” a veniturilor, ca rezultat al transferurilor familiale de la părinți și bunicii bogați către copiii (respectiv nepoții) lor; pe de altă parte însă, în cazul

famiilor cu venituri mici, ajutoarele date copiilor riscă să-i sărăcească și mai mult, ceea ce are drept efect o adâncire a inegalităților dintre generația intermediară și generația tânără.

Îngrijirea nepoților – ancheta trigenerațională coordonată de Attias-Donfut a pus în evidență faptul că, ocazional și în timpul vacanțelor, 85% dintre femeile și, respectiv, 75% dintre bărbații din generația-pivot își ajută copiii în creșterea propriilor lor descendenți (a nepoților). În ceea ce privește păstrarea permanentă în grijă a nepoților, procentul este de 38% dintre femeile din G2 (și doar de 26% în cazul bărbaților) și e o caracteristică definitorie a familiilor în care tânăra mamă lucrează (Attias-Donfut, 1988, 135). De cele mai multe ori, „bunicii” din generația intermediară au grijă de nepoții ce provin de la copiii care vizează o ascensiune din punct de vedere social. Astfel, părinții își sprijină copiii – și în special fetele – pentru a-și realiza o carieră profesională (sprijinul principal vine de la bunică, aceasta solidarizându-se cu tânăra mamă).

În mod surprinzător, rezultatele anchetei trigeneraționale arată o creștere continuă a investiției din partea bunicului din generația intermediară: ajutorul concretizat în îngrijirea nepoților acordat tânărului cuplu e mult superior celui constatat prin compararea generațiilor anterioare. După cum subliniază Thierry Blöss, aceste schimbări se înscriu în modificarea actuală a traiectoriilor școlare și/sau profesionale ale tinerilor. „Intrarea în carieră este delimitată de diferențierea sexelor. Ajutorul bunicilor în acest moment al ciclului vieții, în care copii sunt mici, contribuie deci la promovarea traiectoriilor profesionale feminine.” (Blöss, 1997, 206)

Ajutoarele date părinților – generația intermediară le acordă ajutoare părinților (generației vârstnice) în special sub formă

de îngrijire și ajutoare materiale și mai puțin sub formă financiară. Ancheta trigenerațională coordonată de Attias-Donfut arată că acest tip de ajutor vine ca o formă de răspuns la pierderea autonomiei părinților bătrâni și că femeile generației vârstnice sunt principalele beneficiare ale atențiilor/îngrijirilor copiilor lor, în special atunci când trăiesc singure (văduve sau divorțate). Rezultatele cercetării mai arată că întrajutorarea familială crește în mod semnificativ atunci când intervin și ajutoarele profesionale, subvenționate de puterea publică (Attias-Donfut, 2000, 668).

Analizând situația întrajutorării familiale și a ajutoarelor publice, atât J. Twigg (1993, 115-131), cât și F. Lesemann și C. Martin (1993) subliniază, în primul rând, miza politică: prin politica educațională și prin pârghiile social-economice specifice, statul încearcă să-și reducă cheltuielile proprii care îmbracă forma ajutoarelor politice, incitând familiile să se substituie programelor guvernamentale²³.

Recurgerea la întrajutorarea familială, ca și la serviciile profesionale, variază în funcție de mediile sociale în care trăiesc familiile. Aceste medii favorizează fie recurgerea familiilor, în caz de nevoie, la piața forței de muncă, fie, din contră, prin „ostilitatea” lor, mediile sociale pot să determine persoanele aflate în nevoie să apeleze la ajutoare publice. Aceste ajutoare, organizate de către stat și distribuite având drept criteriu esențial venitul, se adresează persoanelor cu vârste înaintate și celor cu deficiențe de sănătate, aici înscriindu-se, mai ales, majoritatea văduvelor care nu dispun de un nivel financiar minim necesar bătrâneții (Renaut și Rozenkier, 1995, 181-208).

Putem concluziona că generația intermediară își ajută părinții sub mai multe forme: coabitare, daruri financiare, furnizarea de îngrijiri și de servicii. Fiecare

dintre aceste ajutoare reprezintă o formă de susținere economică ce tinde să scadă pe măsură ce veniturile părinților cresc. De fapt, sumele de bani transferate de persoanele în vârstă descendenților reduc și mai mult propriile lor disponibilități financiare. După părerea noastră, această mișcare dublă, pe de o parte, în sensul ascendent al generației intermediare către bătrânii mai săraci și, pe de altă parte, în sensul descendent al bătrânilor mai bogați către generațiile următoare, tinde să reducă diferențele dintre nivelurile de trai atât între cele trei generații, cât și intra-generațional („nivelând” diferențele socio-economice ale generației vârstnice). Din acest punct de vedere, solidaritățile familiale, prin efectele lor redistributive, întăresc procesele redistributive ale politicilor sociale.

Diversitatea reciprocităților – legăturile din cadrul familiei ni se dezvăluie în toată profunzimea istoriei lor atunci când sunt reconstituite pornind de la persoanele vârstnice. Prin intermediul acestor legături este revelată diversitatea formelor de schimburi restrânse sau mai largi, sunt identificate reciprocitățile directe sau indirecte, imediate sau diferite în timp. Sugestivă, în acest sens, este perspectiva deschisă de Marcel Mauss (1923/1960, 145-312), care subliniază că toate formele de schimburi se combină și contribuie la circulația darurilor și a datoriilor de-a lungul generațiilor. În opinia lui F. Bloch și M. Buisson (1994, 55-72), acest fapt constituie fundamentul legăturii sociale familiale. O confirmare statistică este adusă de ancheta trigenerațională a lui Attias-Donfut prin care e ilustrat faptul că modelele și practicile de întrajutorare se transmit de la o generație la alta (1994, 29-53).

Îngrijirea nepoților de către generația vârstnică devine un prilej de reciprocitate între cele trei generații: nepoții vor păstra o legătură privilegiată durabilă cu bunicii

care s-au ocupat de ei. În plus, părinții ai căror copii au fost îngrijiți de bunici vor păstra relații mai strânse și vor avea o mai mare grijă de aceștia din urmă.

Cercetările empirice demonstrează însă că legătura cea mai strânsă cu părinții în vârstă îi aparține celui copil rămas celibatar, „ca și cum, neputând să achite o parte din datoria sa intergenerațională descendenților săi, el le dă tot ceea ce câștigă părinților săi” (Attias-Donfut, 2000, 671). Aproape două treimi din copiii care trăiesc cu părinții mai în vârstă sunt celibatari. Din partea părinților, reciprocitatea se exprimă prin dăruirea locuinței copilului rămas la domiciliu, acesta fiind privilegiat în raport cu frații și/sau surorile lui. Din partea copilului rămas în casa părintească, reciprocitatea se exprimă prin îngrijirea părinților și prin creșterea nivelului economic (ca urmare a câștigurilor obținute de copil).

În opinia sociologilor francezi, acest aspect se regăsește mai frecvent în cazul copiilor aflați pe scara unei mobilități sociale ascendente (Attias-Donfut, 2000, 672).

În concluzie, putem afirma – fără să părăsim viziunea maussiană – că reconvingerea este o formă de restituire a darurilor, diferită în timp, copiii achitându-se, astfel, de ajutorul primit de către părinți în cursul tinereții lor și care le-a permis să urce pe scara socială. Sentimentele de datorie, de obligație reprezintă forța motrice a ajutorului adus părinților mai în vârstă, acestea neexcluzând însă nici afecțiunea și nici presiunea normei sociale.

Costul psihologic pe care îl generează solidaritatea între generații. Conflictetele intergeneraționale, consecință a rivalității dintre filiații

Deși legăturile și solidaritatea dintre generații exprimă, în ansamblu, o mare vitalitate, ele sunt însă destul de fragile și, în

multe privințe, conflictuale. Dacă în unele familii contactele sunt frecvente, îmbrăcând forme variate de întraajutorare și existând în toate sensurile și între toate generațiile, în alte filiații contactele se limitează la două generații, fiind excluși cei mai în vârstă (în special străbunicii).

Renaut (1998) demonstrează că, în tipologia formelor de întraajutorare intragenerațională, există două situații dihotomice: pe de o parte, familii solidare, iar pe de altă parte, familii între care schimburile sunt foarte reduse. În opinia sociologului francez, cele mai multe familii trăiesc situații intermediare între cele două extreme. Această diversitate reflectă, în același timp, atât stadiile diferite de evoluție ale ciclului familial, cât și varietatea culturilor familiale. Dar, oricare ar fi nivelul de solidaritate, există dificultăți mai mult sau mai puțin importante și care nu lipsesc nici din familiile solidare. În astfel de familii, se resimte acest aspect mai ales asupra femeilor cărora le revine sarcina de a se ocupa de ceilalți – și, mai ales, de tineri și de bătrâni. Și tot femeilor le revine sarcina de îngrijire frecventă a nepoților și a părinților în vârstă și care sunt dependenți.

Prin excesul sau, din contră, prin insuficiența lor, practicile de întraajutorare sunt potențiale surse de conflicte. Ambivalența pe care aceste tipuri de practici o suscită provoacă tensiune, dar și dependență intergenerațională.

Analiștii sociali au subliniat și costul psihologic pe care îl generează solidaritatea între generații: femeile din generația-pivot resimt mai des decât bărbații aceste dificultăți (Attias-Donfut, 2000, 671). Există, după părerea noastră, o corelație directă între solidaritate și dificultățile de ordin psihologic: pe cât este mai puternică solidaritatea intergenerațională, pe atât sunt mai mari costurile psihologice. În plus, atunci când tinerii înșiși devin

părinți, ei restrâng relațiile cu propriii lor părinți, cu care, de multe ori, intră în conflict, în special pe tema educării nepoților. Riscurile sunt cu atât mai mari cu cât investiția materială și spirituală a bunicii în nepoți este mai importantă.

În opinia lui Attias-Donfut, conflictele intergeneraționale sunt alimentate de rivalitatea dintre filiații. Frustrările se nasc din așteptările decepționate, când părinții tineri și-ar dori mai mult ajutor de la părinții lor sau când bunicii suferă că nu au acces la nepoții lor așa cum și-ar dori. „Distanța potrivită nici nu apropie prea mult, dar nici nu îndepărtează, ci se stabilește cu prețul unor tensiuni și ajustări care, uneori, sunt dureroase.” (Attias-Donfut, 2000, 672)

Există însă și riscul ca solidaritățile intense să creeze o situație de dependență, în contradicție cu aspirația la relații liber consimțite: dacă obligațiile cu privire la copii sunt destul de des considerate ca funcționând de la sine, obligațiile cu privire la părinți, din contră, pot fi percepute drept constrângătoare. E ilustrativă recunoștința filială în exemplul unei femei de 50 de ani care a fost chestionată în cadrul anchetei trigeneraționale întreprinse de Attias-Donfut. Iată ce declară doamna D.: „Eu am continuat să muncesc, iar mama a avut grijă de cei trei copii ai mei; după ce tatăl meu a murit, i-am obținut mamei un apartament în blocul nostru. Nu era nevoie să mă întorc acasă la o oră fixă, pentru că, practic... ea (mama – n.n.) le supraveghea efectuarea temelor și cobora deseori în apartamentul nostru pentru a le purta de grijă (copiilor – n.n.). Prin urmare, este adevărat că am beneficiat de o situație mai mult decât privilegiată, dar care mi-a creat probleme mai târziu, o dată ce copiii au crescut, pentru că mama s-a obișnuit să trăiască prin ei și prin noi. La ora actuală, în fiecare duminică, dar absolut în fiecare

duminică, mama vine și cât este de în vârstă, cât a îmbătrânit!... Chiar astăzi vorbeam la telefon cu fiul meu, care-mi spunea «Tu vii duminică, nu-i așa?»... Ei bine, nu pot să vin eu pentru că vine la mine mama. Și acest lucru eu îl văd ca pe ceva rău, ceva oarecum impus, aș vrea să am timp să respir... Nu mai am nici o șansă” (*apud* Attias-Donfut, 2000, 672).

Sociologii contemporani își pun întrebarea, legitimă, dacă nu cumva, în familia modernă, care cultivă norme de autonomie, obligația morală de reciprocitate este înlocuită de constrângerea normativă sau, mai mult, această reciprocitate se exercită într-o relație de dependență directă cu autonomia (respectiv, cu cât autonomia crește, cu atât obligația morală de reciprocitate se mărește). Cercetările recente (Théry, 1998) au demonstrat că familiile în care schimburile dintre generații sunt mai slabe se disting printr-o frecvență semnificativ mai ridicată a rupturilor, dar și a refacerilor familiale. S-a constatat că și neînțelegerile, și separările conjugale au tendința de a se transmite intergenerațional: copiii cu părinți divorțați sau cei care au cunoscut neînțelegerile dintre părinți sunt mai susceptibili de a rupe toate legăturile conjugale decât cei ce au trăit într-o familie unită. Acești copii, proveniți din familii cu probleme, sunt expuși de două ori mai mult decât ceilalți la a avea o viață de cuplu care să fie urmată de o despărțire (Théry, 1998).

Datele oferite de ancheta trigenerațională a lui C. Attias-Donfut aduc unele lămuriri legate de problema devenirii relațiilor dintre părinți și copii de-a lungul întregii vieți adulte (cu alte cuvinte, abordarea acestei probleme dintr-o perspectivă dinamică). Din analiza relațiilor specifice dintre părinții vitregi și copiii minori, dar și dintre tineri și părinții lor divorțați sau despărțiți, Attias-Donfut ajunge la concluzia că dificultățile din viața de familie

se răsfrâng asupra practicilor de întrajutorare. Desigur, atunci când tinerii părinți se despart, cel mai adesea mama este cea care rămâne cu cei mici și beneficiază de un sprijin sporit din partea părinților ei. Dar, când bunicii sunt cei care s-au despărțit, ei vor investi mai puțin în nepoții lor decât ar fi investit dacă ar fi rămas un cuplu (Attias-Donfut, 1994, 29-53). Bunicul ce a format un nou cuplu are tendința de a se distanța de nepoți, noua filiație venind în concurență cu cea din fostul cuplu. Intensitatea relațiilor – măsurată prin frecvența contactelor intergeneraționale – este mai mare între noul cuplu și copiii comuni ai acestuia decât cu copiii sau nepoții din căsătoriile precedente.

În opinia noastră – susținută și de date empirice –, în toate cazurile femeile păstrează mai strâns și mai bine decât bărbații legăturile dintre generații, deși toți oamenii manifestă aceeași tendință de a se concentra mai mult asupra noului cuplu și asupra copiilor comuni. În plus, sub efectul concurenței cu noile filiații, introduse prin noua căsătorie, relațiile cu generația ascendentă (a vârstnicilor) se degradează.

Nu putem însă să nu recunoaștem că, în ciuda tuturor evenimentelor neplăcute ce pot afecta (sau chiar afectează) o filiație și deși sunt slăbite prin separare și recompunere conjugală, legăturile dintre generații rezistă, în ansamblul lor. Concluzia noastră este că filiația își are rădăcinile în axa stabilității construcției familiale.

Dinamica generațiilor. Raporturile dintre generații și schimbarea socială

Analizele transmițerilor culturale și ale solidarităților între generații s-au ghidat după aceleași orientări ce se înscriu în

timpul lung al succesiunii generațiilor, în situarea lor la interferența vieții private cu cea publică. Altfel spus, aceste analize intergeneraționale se referă la schimbarea socială, la transformările economice sau la cele din sistemul *welfare*-ului.

Studiile comparative generaționale aduc cel puțin trei elemente pentru fondarea unei apropieri globale a raporturilor intergeneraționale :

- a) schimbările intrafamiliale au rolul de mediatori și amortizează schimbarea socială ;
- b) succesiunea moștenirilor și transmițerilor implică cel puțin trei generații ;
- c) schimburile între generații au o funcție de reglare socială și economică.

Raporturile dintre generații și schimbarea socială

Atât compararea a trei generații, prin propriile lor concepții despre raporturile dintre ele, cât și practicile culturale sau de întrajutorare manifestate au condus la apariția simultană a continuităților, dar și a schimbărilor curente. Practicile de întrajutorare între generații, ajutorul financiar dat copiilor sau îngrijirile oferite părinților se transmit de la o generație la alta. După cum afirmă Attias-Donfut (2000, 276), transmiterea lor nu poate să se producă logic decât la scara a trei generații. Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă modelul educațional care se manifestă printr-o puternică continuitate între generații succesive și care se diminuează după trei generații²⁴. Reproducerea comportamentelor și valorilor, vizibilă asupra a două generații succesive, este mai slabă la a treia generație. Dacă statistica ne permite reperarea continuităților transgeneraționale, studiile calitative dezvăluie prezența memoriei colective de lungă durată (Zonabend, 1980).

Dinamica transmițerilor intergeneraționale, în cursul vieții adulte și pe termen

lung, este generată atât de transmițerile descendente, cât și de cele ascendente. În plus, dinamica transmițerilor generaționale este fundamental articulată pe procese de schimbare socială și pe ritmul lor. Micromecanismele schimbării se produc la nivelul interacțiunilor generațiilor. Schimbările valorilor sociale, noile comportamente dezirabile și noile concepții despre lume sunt introduse în sânul familiei lărgite de către tânăra generație, mai receptivă la noile modele și care își afirmă autonomia tocmai prin adoptarea lor.

După cum o demonstrează datele anchetelor sociologice, alături de tineri, femeile sunt cei mai importanți actori ai schimbării, ele reprezentând, totodată, și centrul de greutate al mobilității sociale a copiilor lor.

Din divergențele dintre generații și din confruntarea punctelor lor de vedere se nasc forme, mai mult sau mai puțin radicale, de schimbare socială. Într-o manieră generală, fie că sunt manifeste sau laterale, grave sau neînsemnate, conflictele sunt inerente în raporturile dintre generații, oferind prilejul schimbării sociale.

Triunghiul raporturilor dintre generații : de la moștenire la transmitere

Întemeiată pe legătura afectivă, legătura de filiație transcende relația părinte-copil și se întemeiază pe fundamentele sale instituționale. Prin filiație, individul este înscris într-un lanț al generațiilor, filiația legând „într-un tot biologicul, socialul și inconștientul” (Legendre, 1985). Antropologia a statornicit universalitatea nevoilor strămoșilor. „Recunoașterea filiației unește pe cei vii cu cei morți și le conferă legitimitate. Prin intermediul cunoașterii străbunilor și a descendenței, grupul se reafirmă prin reputația și prin teritoriul proprii.” (Segalen, 1996, 202).

Această funcție a filiației nu a dispărut din familia modernă și, după cum afirmă Déchaux (1997) vorbind despre amintirile referitoare la cei morți, legătura se metamorfozează pentru a deveni o realitate mai mult psihologică decât socială. Raporturile ce leagă generațiile asigură înscrierea individului în succesiunea generațiilor și, în acest mod, fac posibilă apropierea „timpurilor individuale” de timpul social. De-a lungul acestor raporturi, identitatea generațională se construiește permanent (*apud* Attias-Donfut, 2000, 675). Fiecare generație se definește – sau este delimitată – simultan atât de generația anterioară, cât și de cea care-i precedă. În înlanțuirea generațiilor, fiecare se înscrie în centrul unui ansamblu articulat de trei generații. Dialogul dintre două generații este, întotdeauna, marcat de prezența simbolică a generațiilor anterioare și mai puțin de o a treia generație (Attias-Donfut, 2000, 676).

După cum arată studiul efectuat de Attias-Donfut și Segalen (1998), raporturile dintre generații implică întotdeauna mai mult de două generații. În sprijinul acestei constatări vin concluziile din psihologia socială care postulează că, „pentru fundamentarea dinamicii psihicului, psihanaliza revelează jocul a trei generații” (Lebovici, 1985, 17).

Analizând relația precece dintre mamă și copilul său, Lebovici susține că întotdeauna se detectează interferențe ale relației mamei cu propria sa mamă. Acest fenomen, după părerea noastră, nu poate fi cantonat în domeniul inconstienței, ci el se întinde peste întregul raport dintre generații și își găsește legitimarea tocmai la intersecția generațiilor. Procesele de transmitere nu pot să fie înțelese decât pe scara succesiunii temporale a generațiilor, căci ceea ce este transmis se află în raport cu ceea ce a fost moștenit, iar extinderea studiului la generația străbunicilor e

de natură să crească profunzimea genealogică a legăturii dintre generații.

Rolul organizării economice și sociale

În dinamica întrajutorării familiale, ajutoarele în timp, în bani sau în natură se adresează, mai ales, celor care au nevoie de ele, realizându-se, astfel, o redistribuire intrafamilială. Principiul nevoii se leagă de formele de reciprocitate directă sau indirectă care dezvoltă, în special, schimburile cu părinții vârstnici. Încă din acest moment, mobilitatea socială joacă un rol important. Deși ambele sexe contribuie la solidaritatea familială, bărbații și femeile fac acest lucru în mod diferit: bărbații dau mai mulți bani, iar femeile acordă mai mult timp.

Complementaritatea ajutoarelor publice și private se verifică indiferent dacă e vorba despre ajutoare financiare date tinerilor sau despre îngrijiri oferite celor vârstnici. În orice caz, beneficiul unui ajutor public este – pentru cel care îl primește – de sporire a șanselor obținerii unui ajutor complementar din partea membrilor familiei. Transferurile publice alimentează solidaritatea familială și, cu certitudine, au jucat un rol important în persistența solidarității de-a lungul schimbărilor care au bulversat structurile familiei. Fără îndoială, în acest mod, transferurile publice au contribuit la „pacificarea” raporturilor dintre generații, instituind un nou „contract al generațiilor” (Attias-Donfut, 2000, 677).

Introducerea protecției sociale a remodelat statutul diferitelor generații, a modificat funcționarea familiilor, precum și organizarea lor economică. Ea a contribuit la inversarea istorică a sensului dominant al circulației bunurilor: dacă în trecut beneficiarii avantajelor erau generațiile ascendente, astăzi de aceste avantaje profită generațiile descendente. Jocul

între transferurile publice și cele private între generații implică o reducere moderată, dar reală a inegalităților sociale, atât între generații, cât și în interiorul generațiilor de tineri și, respectiv, de vârstnici. Singură, doar generația intermediară – cea care contribuie cel mai mult în relațiile cu ascendenții și cu descendenții – acuză o accentuare a inegalităților sale interne, generate de jocul transferurilor de bunuri către celelalte generații.

Aceste transferuri private, interacționând cu cele publice, intră în interferență cu dinamica macrosocială de-a lungul a două procese principale: în primul rând, prestațiile publice exercită efecte redistributive considerabile asupra majorității gospodăriilor. În mod egal, aceste prestații publice au efecte incitante asupra solidarității intrafamiliale, prin intermediul căreia se realizează o redistribuire a bunurilor în cadrul familiei. În acest context, există o redublare prin transferuri private a redistribuției publice a cărei funcție de reducere relativă a inegalităților se întărește din ce în ce mai mult.

Al doilea mecanism rezultă din dinamica generațiilor ce interacționează atât unele asupra celorlalte, cât și cu conjunctura istorică ce le-a generat. Cohortele succesive care compun societatea exprimă succesiunea perioadelor de creștere și a celor de stagnare (sau chiar regres), de prosperitate sau de degradare socială. În consecință, aceste cohorte „acuză inegalitățile intertemporale ale istoriei, dar, de asemenea, sunt receptive unele față de celelalte” (Attias-Donfut, 2000, 678).

În concluzie, în jocul social ce pune în scenă trei sau chiar patru generații succesive, generația intermediară (care a beneficiat de cea mai puternică acumulare) difuzează într-un mod specific rezervele sale către generațiile ce o precedă și, respectiv, o urmează. În același timp, această propagare atenuează inegalitățile din interiorul

a două generații dezavantajate, cea a tinerilor și cea a bătrânilor.

Concluzii

Presiunea generațiilor – unele asupra celorlalte – reprezintă forța motrice a continuității sociale și constituie, după cum afirma Auguste Comte, una dintre problemele cele mai importante ale societății. Dacă adoptăm acest punct de vedere, atunci putem întrevedea importanța multiplicării recente a numărului generațiilor coexistente în societățile în care speranța medie de viață tinde să se apropie de 80 de ani. Familia multigenerațională modifică termenii raporturilor dintre generații. Apariția și extinderea familiilor cu patru-cinci generații conferă un nou relief dimensiunii genealogice a familiei, privilegiind filiația în raport cu alianța.

Trei sunt concluziile generale ce pot fi sintetizate din acest articol.

I. Așa cum am precizat, în viziunea sociologilor francezi, noțiunea de *generație* implică trei înțelesuri: a) primul este acela al generațiilor familiale, legate prin filiație, așa cum sunt definite de antropologia clasică a rudeniei; b) o a doua semnificație se referă la generația istorică, desemnând un ansamblu de persoane născute în aceeași perioadă, împărțind aceleași experiențe, referințe și influențe sociale și care, prin timpul comun, își formează o amprentă istorică și o identitate generațională; c) a treia definiție atribuită generațiilor e mai recentă și apare ca o rezultată a procesului de instituționalizare a cursului vieții, organizat secvențial în funcție de momentele consecutive de educație, de muncă și de pensionare.

II. Datele empirice obținute în ancheta „Trei generații” au permis extrapolarea câtorva concluzii. În primul rând, a fost

pus în evidență faptul că mobilitatea socială joacă un rol important în funcționarea și influența culturală a „solidarităților sociale intermediare”, înțelese în sens durkheimian. Transferurile dintre generații au loc atât prin interacțiuni intrafamiliale, cât și prin intermediul mediatorilor de schimb social, precum sindicatele, legăturile de muncă din cadrul grupurilor formale etc. În al doilea rând, s-a demonstrat că raporturile dintre sexe influențează direct raporturile dintre generații. Societățile moderne au instituit o separare netă a vârstelor, între vârsta școlară, cea a muncii și cea de pensionare. Această „ruptură” se resimte în majoritatea formelor de organizare socială, în special în cadrul organizațiilor de ocupare a timpului liber. În al treilea rând, rezultatele indică faptul că gradul de receptivitate al indivizilor la schimbările sociale influențează percepția pe care ei o au asupra diferențelor dintre generații. În perspectivă fenomenologică, „lumea din viața cotidiană”/ *life world*, în sensul definit de Alfred Schütz, este iremediabil separată de la o generație la alta, chiar prin însuși faptul că „lumile” nu sunt contemporane. Schimbările sociale profunde, purtătoare de conflicte, au o influență majoră în modurile de educație, conturând relațiile cu generația următoare. În al patrulea rând, familia contemporană a inventat educația relațională, al cărei obiectiv este descoperirea bogățiilor personale ale copilului, respectând autonomia sa. Ancheta a pus în evidență faptul că, în cadrul fiecărei generații, educația dată copiilor este mai suplă și mai permisivă decât educația primită de la părinți. În al cincilea rând, datele empirice arată că evoluția și practica religioase de-a lungul generațiilor reprezintă un fenomen aflat în declin structural. În al șaselea rând, istoria ultimelor două secole exprimă slăbirea puterii patriarhale asupra copiilor

concomitent cu slăbirea progresivă a dominației soției de către soț. Din rezultatele examinate reiese că, în ciuda inerției practicilor și contradicțiilor dintre bărbați și femei, relațiile dintre cele două sexe se transformă în aceeași direcție ca și raporturile dintre generații, și anume în sensul înlocuirii principiilor ierarhice tradiționale. În al șaptelea rând, influența culturală a copiilor asupra părinților face parte din efectele de întoarcere la mobilitatea socială. Concluzia anchetei e că, în general, oricare ar fi mobilitatea dintre generații, statutul social al copiilor devine un element al statutului părinților, pe măsura îmbătrânirii acestora din urmă. În al optulea rând, influențele între generații acționează ca operatori ai schimbării sociale, afectând societatea în ansamblul ei: conflictele dintre generații adâncesc barierele de comunicare și accelerează schimbarea socială, care se desfășoară mai brutal, mai brusc. Din contră, atunci când relațiile dintre generații sunt mai facile, mai ușoare, permițând dialogul între părinți și copiii lor, se instaurează rapid compromisul: prin influențe reciproce, cele două generații își apropie punctele de vedere, iar schimbarea socială se „negociază” în mod progresiv. În al nouălea rând, ancheta „Trei generații” confirmă faptul că, în timp ce familia se transformă în profunzime, un examen al solidarităților dintre generații arată că acestea se mențin în timp. Schimburile se îmbină însă cu autonomia crescândă a generațiilor, nu fără o anumită contradicție între rețeaua de obligații ce reprezintă solidaritățile familiale și normele de independență cultivate de familia modernă. Din acest motiv, uneori, exercitarea solidarităților se face cu prețul apariției unor tensiuni și conflicte intergeneraționale. În al zecelea rând, solidaritățile familiale au putut să se mențină grație sistemului public de protecție socială, plățile prestațiilor sociale stimulând

întrajutorarea privată. Între transferurile publice și cele private există o circularitate determinată de complementaritatea lor: cu cât transferurile publice sunt mai mici, cu atât cele private sunt mai mari și invers. Solidaritatea privată întărește solidaritatea publică. Mișcarea dublă, pe de o parte, în sensul ascendent al generației intermediare către bătrânii mai săraci și, pe de altă parte, în sensul descendent al bătrânilor mai bogați către generațiile următoare, tinde să reducă diferențele dintre nivelurile de trai atât între cele trei generații, cât și intragenerațional („nivelând” diferențele socioeconomice ale generației vârstnice). Din acest punct de vedere, solidaritățile familiale, prin efectele lor redistributive, întăresc procesele redistributive ale politicilor sociale.

III. Studiile comparative generaționale aduc cel puțin trei elemente pentru fondarea unei apropieri globale a raporturilor intergeneraționale:

a) schimbările intrafamiliale au rolul de mediatori și amortizează schimbarea socială. Dinamica transmițerilor intergeneraționale, în cursul vieții adulte și pe termen lung, este generată atât de transmițerile descendente, cât și de cele ascendente. În plus, dinamica transmițerilor generaționale este fundamental articulată pe procese de schimbare socială și pe ritmul acestora. După cum demonstrează datele anchetelor sociologice, alături de tineri, femeile sunt cei mai importanți actori ai schimbării, ele reprezentând, totodată, și centrul de greutate al mobilității sociale a copiilor lor;

b) succesiunea moștenirilor și transmițerilor implică cel puțin trei generații. „Recunoașterea filiației unește pe cei vii cu cei morți și le conferă legitimitate. Prin intermediul cunoașterii străbunilor și a descendenței, grupul se reafirmă prin reputația și prin teritoriul proprii” (Segalen, 1996, 202);

c) schimburile între generații au o funcție de reglare socială și economică. Deși ambele sexe contribuie la solidaritatea familială, bărbații și femeile fac acest lucru în mod diferit: bărbații dau mai mulți bani, iar femeile acordă mai mult timp. În jocul social care pune în scenă trei sau chiar patru generații succesive, generația intermediară (ce a beneficiat de cea mai puternică acumulare) difuzează într-un mod specific rezervele sale către generațiile ce o precedă și, respectiv, o urmează. În același timp, această propagare atenuează inegalitățile din interiorul a două generații dezavantajate, cea a tinerilor și cea a bătrânilor.

Studiul macrosociologic al problemei generațiilor este unul extrem de costisitor: costisitor nu numai financiar, ci, mai ales, temporal. În primul rând, cercetătorul nu poate înțelege schimbările provocate de factorul de generație decât după ce a pus în evidență toate schimbările datorate dinamicii istorico-sociale, pentru că fenomenul de generație este unul dintre factorii fundamentali ai realizării dinamicii istorice. Este nevoie de utilizarea unui interval de douăzeci sau chiar de treizeci de ani²⁵ pentru observarea ritmului schimbărilor sociale. În al doilea rând, prin memoria colectivă pe care și-o construiesc, generațiile devin, în raport cu succesorii lor, depozitarele unor memorii în calitate de martori ai unor epoci. Orice grup, susține M. Halbwachs (1925), are o istorie și își construiește identitatea de-a lungul memoriei sale colective, „el devine conștient de sine însuși amintindu-și”. Iată de ce considerăm că definirea unei generații nu se poate face printr-un eveniment singular: deși conștiința unei generații este vizibilă și distinctă, în raport cu referentul temporal, generația nu are o existență socială autonomă, ci e fundamental heteronomă. Pentru a înțelege geneza și dezvoltarea conștiinței de generație,

trebuie recunoscută axioma heideggeriană potrivit căreia istoricitatea este inerentă condiției umane: această istoricitate corespunde facultății indivizilor de a se situa într-o societate ce are o istorie, un trecut și un viitor care îi depășește și în care ei sunt implicați. Fiecare generație se produce fără să se cunoască și se definește în raport cu celelalte într-o referință/opoziție permanentă. Conștiința, formarea și definirea unei generații se confundă cu îmbătrânirea sa și imaginea care este desemnată *a posteriori* aparține deja trecutului. Fiecare generație care atinge existența socială nu are alt sprijin decât generația precedentă, prin care ea se va defini sau, mai precis, în contra căreia se va defini, pentru că identificarea presupune diferențierea. În al treilea rând, amprenta timpului înscrie o generație în suita generațiilor și, totodată, o distinge prin experiența sa unică și durata sa concretă. Generația e o realitate de ordin temporal, ea este imaterială și simbolică. Profund înscrisă în ordinea socială, ea se înrădăcinează în dimensiunea istorică formativă a ființelor însele, în materialitatea lor. Este semnificativ faptul că, atunci când se evocă timpul vieții, referința la sine și referința la generația proprie sunt confundate (Attias-Donfut, 1988, 207-210 și 229). Între o viață și o generație se stabilește întotdeauna o paralelă ce nu ține numai de reperate pe care le oferă generația pentru reconstrucția cronologiei și continuității vieții, ci și de înseși mecanismele de reconstrucție a duratei, așa cum au fost ele folosite de una sau de alta. Efectiv, generația este o totalizare, o însumare secundară, realizată prea târziu a unei durate concretizate prin evenimente, fapte sociale, realizări, între care a fost stabilită o continuitate prin discursuri sociale, reprezentări sociale, ideologii. Ca urmare, ea are rezonanțe puternice și regăsiri parțiale în viețile

individuale. Generația este simbolizată de grupuri, persoane, reprezentând tot atâtea repere-mediatore care facilitează corespondențele dintre membrii săi, ca și dintre durata individuală și durata comună, dintre timpul privat și timpul public. Apartenența la o generație nu poate fi niciodată redusă la partajarea în comun a experiențelor istorice, ca urmare a eterogenității sale sociale și a caracterului intrinsec calitativ al experiențelor trăite.

În domeniul științelor sociale, generațiile au devenit, în același timp, obiect de studiu și instrument de investigare. Printre motivele creșterii importanței teoretice a conceptului de *generație*, ne întrebăm dacă folosirea noțiunii de *generație* (și, în general, a categoriilor de vârstă, sex sau etnie) nu tinde să substituie reprezentării marxiste tradiționale a lumii divizate după vârstă o nouă viziune asupra lumii sociale în care vechile conflicte de clasă sunt înlocuite de conflicte noi, de generație, și, mai ales, cu noile relații dintre generații. În opinia noastră, inscripția istorică este efectiv integrată în parcursul vieții. Din acest motiv, etapele vieții trebuie să fie considerate ca fiind în corespondență cu relațiile dintre generațiile pe care ele le exprimă (Attias-Donfut, 1988, 143). Ordonând succesiunea etapelor vieții, procesul de îmbătrânire socială se înscrie în cadrul generațiilor ce se succedă, intră în interacțiune, conflict sau cooperare și se înlocuiesc progresiv în diferite domenii ale vieții sociale. În consecință, tranzițiile de la o etapă a vieții la alta comportă transformări în raporturile dintre generații.

Din această perspectivă, am putea vorbi despre o problemă socială generațională în mileniul trei? Despre o stratificare socială cu o poziționare la limita inferioară a tinerilor, a vârstnicilor, a femeilor și a imigranților? Cu siguranță că da, iar dacă ne referim numai la tineri, este suficient

să analizăm perioada de la Revoluția rusă și până la evenimentele din mai 1968, moment în care poziția tinerilor a fost veritabil reconstituită, ei devenind un mit, un simbol al proactivității și al reactivității. În același timp însă, tinerii continuă să rămână în umbra normelor iluzorii ale maturității. Deși declarațiile de intenție ale lumii politice, pe întreg eșichierul de la stânga la dreapta, le sunt, invariabil, favorabile tinerilor, în practică se observă – chiar și de un nespecialist – că tinerii reprezintă doar un instrument util pentru „reîmprospătarea” social-demografică.

Articolul de față s-a dorit a fi și un demers la interogația cu care, de altfel, a și început: „A dispărut astăzi familia lărgită?”. Răspunsul, acum, ne este întemeiat și legitimat prin datele numeroaselor anchete întreprinse de sociologii contemporani: nu, familia lărgită nu a dispărut. Mai mult ca niciodată, rolul distinct al generațiilor se afirmă. În inima societății moderne, legăturile de rudenie continuă să garanteze fiecăruia locul său în ordinea generațiilor și – prin reproducerea unei ordini sociale exterioare și care le transcende – să ofere un ajutor social și o identitate socială.

Note

1. Astfel, dacă în 1860 numai 16% dintre cetățenii canadieni în vârstă de 50 de ani aveau părinți în viață, astăzi procentul a crescut la 60%. Partea din viață consacrată rolului de părinte cu un copil în îngrijire a devenit mai scurtă decât cea în care se îndeplinește rolul de fiu sau fiică, respectiv în timpul căreia părinții sunt în viață (Hagestad, 1989, capitolul 3). Comparând numărul de bunici pe care un copil francez îi are, în medie, Le Bras (1982) constată că, dacă în secolul al XVIII-lea era de 0,75, în anii '80 acest număr crește la 3,8 bunici pentru fiecare copil. Dacă ne referim la numărul de bunici pe care îi are un tânăr de 20 de ani, acesta crește de la 0,14 în secolul al XVIII-lea la doi bunici la sfârșitul secolului al XX-lea. Familia cu cele patru niveluri ale sale multiplică în sânul său schimburile intergeneraționale, de la părinți la copii și invers, ceea ce antrenează scăderea prăpastiei dintre generații și o mai mică scindare a vârstelor vieții (*apud* Attias-Donfut, 2000).
2. În *Le choc des générations*, Bernard Preel identifică șapte generații de-a lungul secolelor omenirii: 1) generația 1916-1925: este „generația istoriei unui miracol”, îndrumată și educată sub motoul: „Munca, familia, patria”; 2) generația 1925-1935: este „generația libertății regăsite”, generația norocoasă sau generația sandwich; 3) generația 1935-1944: este „generația precoce”, de tranziție; 4) generația 1945-1954: este „generația mai 1968”, generația de vârstă medie, a celor aflați la mijlocul drumului, mult prea preocupați să evite situațiile-limită și să creeze o revoluție a moravurilor; 5) generația 1955-1964: este „generația-criză”, a celor amenințați de spectrul șomajului; 6) generația 1965-1974: este „generația Gorbaciov”, generația tinereții prelungite; 7) generația 1975-1984: este „generația Internet”, generația mileniului trei, aceea a marilor schimbări (chiar și în procesul de formare a tinerilor, de dezvoltare, de maturizare a „copiilor teribili”, lipsiți de orice complexe – Preel, 2000, 71-123).
3. Este ceea ce sociologul D. Riessman denumește, în 1955, „teoria ansamblului perechilor”: spre deosebire de tinerii din trecut, care își găseau întotdeauna modele comportamentale în generațiile precedente lor, tinerii de astăzi își caută întotdeauna perechea, corespondentul în rândul propriei generații (*apud* Preel, 2000, 67).
4. O prezentare critică a studiilor lui Le Play și a elevilor săi (Thourville, Demolins, de Rousiers, Pinot ș.a.) referitoare la structurile de rudenie și la tipurile de comunități familiale pe care le circumscriu a fost realizată în 1994 de Ilie Bădescu în *Istoria sociologiei – perioada marilor sisteme* (1994, 101-159).
5. În cadrul unei reflexii asupra istoriei, a memoriei colective și a timpului social, *generație* este un termen polisemantic (polisemia este dată de rădăcina sa greacă, *genos*, a verbului

genesthai, care înseamnă „a veni la viață”), cu o simbolistică bogată și o inepuizabilă putere evocatoare, devenit concept analitic o dată cu nașterea științelor sociale, în secolul al XIX-lea. În istoria vechii Chine, se regăsesc 40 de secole divizate în dinastii și generații, iar unul dintre caracterele care desemnează timpul (*che*) desemnează și generația. La fel, în vechea Indie, timpul circular are ca simbol al vârstelor lumii viața omului. Mai mult, și semantica arată solidaritatea între timp și generație, pentru că *yuga* semnifică, în același timp, „vârstele lumii”, „ciclu astronomic” și „generație”. În Biblie, expresia ebraică *chenot dor vador*, care semnifică „anii fiecărei generații”, este sinonimă cu *yemot olam*, ce semnifică „zilele lumii” și desemnează istoria (Mannheim, 1928/1990, 41-43).

6. Referindu-se la cele trei dimensiuni simbolice ale generației ce fac parte din imaginarul social – respectiv memoria colectivă, conștiința de generație și amprenta timpului –, Claudine Attias-Donfut explorează simbolistica generației, plecând dinspre nivelul colectiv spre nivelul individual, evitând capcana de a confunda o generație cu mitul referitor la aceasta. În ceea ce privește *memoria colectivă*, ea trebuie diferențiată de memoria comună asupra unor perioade sau evenimente efectiv trăite. Memoria colectivă este trăită și întreținută de ansamblul unui grup sau al unei societăți ce participă la elaborarea sa colectivă, mai mult sau mai puțin mitică, în măsura în care ea se referă la evenimente trăite sau nu de către membrii săi. Definițiile sociale (discursuri și reprezentări sociale) asupra generațiilor conferă memoriei colective o dublă funcție: de simbol colectiv și de reper al timpului social. Simbolurile colective acționează ca poluri de asamblare a unei cohorte, mediatizând identificarea cu un anumit eveniment sau cu un timp puternic al istoriei („generația de foc”, „generațiile de ceașei” – născuții între 1966 și 1989 – sau „generațiile de sacrificiu”). Definițiile de generații pe care le produc discursurile sociale intervin la frontiera dintre memoria colectivă și istoria contemporană și contribuie la structurarea continuă a timpului social prin distingerea trecutului, prezentului și viitorului, incarnate de generațiile succesive. Conștiința de generație este o dimensiune a conștiinței timpului, cea prin care se realizează adaptarea individuală a timpului social, condiție de bază a vieții sociale. Amprenta timpului asupra generațiilor privește nivelul producției sociale a cunoașterii și a modurilor de gândire, la interfața dintre timpul individual și cel social (Attias-Donfut și Segalen, 1998, 52-61).
7. Treizeci de ani reprezintă durata fazei sociale – de la vârsta de 30 la cea de 60 de ani –, care coincide cu faza familială și cu intervalul ce separă două generații consecutive în familie. Mentre distinge, astfel, generațiile familiale, care se succedă la fiecare treizeci de ani, de generațiile sociale, succedate în ritm accelerat la fiecare zece ani. În acest sens, sociologul francez introduce două categorii originale: generația spirituală – seriile sau școlile ca grupări în mod esențial voluntare, prin opoziție cu instituțiile oficiale și care asigură progresul cunoașterii umane – și generația istorică, ce caracterizează perioadele de creație, fecunde în oameni mari, eroi sau profeți ai unei generații (aceste perioade sunt opuse anilor sterili și, într-un anumit sens, sacrificiați, și care corespund perioadelor de tranziție, confuze, intermediare, între două generații istorice (*apud* Attias-Donfut, 1995, capitolul 2).
8. În fiecare generație efectivă există un anumit număr de unități diferențiate, antagoniste, numite unități de generație. Membrii acestor unități sunt legați prin atitudini fundamentale integratoare și principii formatoare, care sunt forme de socializare într-o societate. Ei formează un fel de comunitate spirituală, chiar și atunci când sunt dispersați în spațiu, prezentând afinități în ceea ce privește maniera în care au fost formați prin experiențele lor comune (Mannheim, 1928/1990, 51).
9. Importanța acestui aspect a fost subliniată de L. Rosenmayr (1979/1998) în lucrările sale de sociologia tinereții, el aducând și unele nuanțe personale atunci când arăta că acest fenomen nu poate fi generalizat la ansamblul tinerilor, pentru că noul acces implică o calitate particulară la tineri și corespunde unei anumite forme de dezvoltare privilegiată în adolescență și tinerețe, inegal repartizată la nivelul straturilor sociale. Rosenmayr precizează, printre altele, că, dacă grupurile de tineri sunt, în mod efectiv, cele mai receptive

- la schimbarea socială, ele nu sunt în mod necesar și la origine (Rosenmayr, 1979/1998, 72-86).
10. Mannheim folosește conceptul de *entéléchie de génération*. Termenul *entéléchie* este definit în limba franceză ca „*réalité parvenue à son état de perfection et, par extension, toute réalité tendant d'elle-même à sa perfection et possédant en soi le principe actif par lequel celle-ci est réalisée*” (Mannheim, 1928/1990, 31).
 11. În 1915, Lenin amenința, în timpul Revoluției, că tinerii nu vor putea deveni niciodată buni socialiști, pentru că „sunt orbiți de sentimentul independenței”: „Hai să nu-i flatăm pe tineri”, afirma el la vremea respectivă. Se poate spune că viitorul tiran al unei omeniri întregi a fost preocupat de realizarea unei dominări asupra tinerilor, a unui control coercitiv aproape la fel de mult ca și de problema exploatării de clasă. Pentru Lenin, libertățile tinerilor și emanciparea femeilor erau atribute exclusive ale lumii capitaliste. Fapt nu într-un tot adevărat, ținând cont că, în literatura franceză postrevoluționară, cu excepția lui Saint-Simon, Fourier și Cabet, foarte puțini sunt socialiștii francezi care s-au pronunțat pentru un tineret liber (*jeunes libres*, ca ideal al Revoluției franceze, apare destul de rar în operele reprezentanților socialismului francez – vezi Fize, 2001, 302-307).
 12. Facem precizarea că noțiunea de *generație istorică* nu trebuie confundată cu cea de *cohortă de naștere*, al cărei sens în demografie este strict delimitat, și nici cu înțelesul dat de Mannheim (1928), care – dintr-o perspectivă marxistă – condiționează existența unei generații istorice de prezența unor evenimente fondatoare inopinate sau de perioade „speciale” ale istoriei când generația istorică însăși se autoidentifică, luând cunoștință de ea însăși. Conform schemei elaborate de C. Attias-Donfut, „ceea ce caracterizează generațiile este amprenta timpului” (1988, 81).
 13. Este evident că aceste aparențe diferite de la o generație la alta coexistă și se îmbină în identitatea de a fi „la plural”, după cum observă Lahire (1998). Fiecare individ se înscrie în același timp într-o filiație familială pe baza căreia parcurge toate treptele sociale ale generațiilor, într-o epocă a cărei amprentă o primește și într-un context economic ce îi determină întreg cursul vieții. Raporturile dintre generații se stabilesc după aceste trei dimensiuni – familială, istorică și a „*welfare*-ului” – și necesită pentru studiul lor metode capabile să realizeze această multitudine de dimensiuni (vezi Lahire, 1998).
 14. În acest sens, recomandăm studiile realizate de Inglehart în 1993, de Drouin în 1995 și de Chauvel în 1998.
 15. Punctul de plecare a constat în interogarea generației intermediare, compusă din bărbați și femei a căror vârstă era cuprinsă între 49 și 53 de ani și care aveau cel puțin un părinte (în viață) și un fiu (sau o fiică) adult. Au fost chestionați atât membrii generației ascendente, cât și cei ai generației descendente. A fost stabilit un eșantion național de familii în care existau cel puțin trei generații ce trăiau pe teritoriul francez metropolitan. În total, au fost anchetați 4 668 de membri din 1 958 de filiații (respectiv 1 958 de persoane aparținând generației intermediare și restul aparținând generațiilor adiacente: 1 217 de părinți și 1 493 de copii adulți). În fiecare filiație au fost aplicate câte trei chestionare închise, persoanele fiind chestionate în cadrul unei conversații față în față ce a durat aproximativ o oră și jumătate. Toate cele trei chestionare conțineau un număr mare de întrebări identice despre relațiile și schimburile – de bunuri, servicii și bani – ale fiecăreia dintre generații cu celelalte două. În cazul selectării fiului sau a fiicei adulte, au fost reținute două criterii de vârstă: în cazul în care acesta/aceasta părăsise deja căminul părintesc, atunci vârsta minimă pe care trebuia să o aibă pentru includerea în eșantion era de 18 ani; dacă însă copilul adult mai locuia, încă, în căminul părintesc fără să studieze, atunci vârsta minimă era de 22 de ani. Când în generațiile extreme existau ambii părinți și/sau mai mulți copii adulți, atunci alegerea unui singur membru din fiecare generație se făcea în mod aleatoriu (Attias-Donfut și Renault, 1994; Attias-Donfut, 1995).
 16. Pentru a face posibilă integrarea în cercetare a tuturor criteriilor de identitate generațională, sociologii francezi au ales aceste trei generații familiale astfel încât să coincidă cu trei cohorte de naștere delimitate. În acest fel, celor trei generații selectate pentru studiul

empiric li s-a putut aplica „pluralismul definițional al generațiilor” înțelese, simultan, ca familiale, istorice și ale *welfare*-ului, ceea ce a condus la posibilitatea analizării lor dintr-o dublă perspectivă, micro- și macrosocială. În ceea ce privește dimensiunea temporală, aceasta este dată prin compararea unor generații succesive. În acest context însă, efectele de generație și cele ale circuitului de viață sunt greu de disociat. Chiar și atunci când acest lucru a fost posibil, întrebările retrospective au fost adresate cu scopul de a se putea compara toate cele trei generații în aceeași fază din parcursul vieții lor (Attias-Donfut, Lapierre și Segalen, 1996, 2002).

17. Apartenența socială nu diferențiază în mod semnificativ modelele de educație, cu excepția generațiilor mai înaintate în vârstă. În cadrul acestora din urmă s-a constatat că, în cazul familiilor ce aparțineau păturii burgheze, educația primită de copii era mai severă decât cea primită de copiii din familiile populare (sărace) (Attias-Donfut, 2000, 653).
18. Este, după cum afirmă sociologii francezi, de același tip cu evoluția din agricultură, evidențiată în tabelele de mobilitate: tinerii agricultori sunt aproape exclusiv de origine agricolă, dar numai un procent mic din descendenții bătrânilor agricultori devin, ei înșiși, agricultori (majoritatea tinerilor migrând către alte domenii de activitate – Attias-Donfut, Lapierre și Segalene, 2002).
19. Fenomenul a fost evidențiat și studiat, în 1995, de către Jean-Pierre Terrail. În studiul său despre trei generații de femei – de la bunicile menajere la mamele active necalificate și până la fetele calificate într-o meserie/activitate –, Terrail insistă asupra rolului mamelor în procesul de emancipare a fiicelor care muncesc (1995, 113).
20. Acest aspect a fost evidențiat și de alte anchete desfășurate în Franța în ultimele decenii: Louis Roussel și Odile Bourguignon (1976, 1978), Agnès Pitrou (1978, 1979), Crenner (1998). Pentru detalii, vezi Roussel (1976); Roussel și Bourguignon (1978); Pitrou (1978, 1979); Crenner (1998).
21. Rezultatele anchetei întreprinse de Coenen-Huther (1994) arată că întrajutorarea familială se desfășoară de-a lungul unei filiații care concentrează trei pătrimi din volumul de ajutor necesar unei familii. Studiile efectuate de sociologii francezi se concentrează, în special, asupra analizei circulației ajutoarelor, a identificării „donatorilor” și a „beneficiarilor”, a evidențierii consecințelor transferurilor economice asupra inegalităților inter- și intergeneraționale. Acestea din urmă sunt abordate dintr-o perspectivă macrosocială, la fel ca și interacțiunile dintre transferurile publice și cele private (Coenen-Huther, Kellerhals și Allemen, 1994).
22. Anchetele sociologice întreprinse de analiștii francezi arată că, prin variația parametrilor de frecvență a darurilor financiare și de valoare totală a acestora, ia naștere un fenomen social interesant: deși unii părinți dispun de un nivel scăzut al veniturilor comparativ cu cel al copiilor, ei continuă să investească financiar în fiii sau fiicele lor. Acest fenomen conturează un transfer de bogăție ca echivalent al unei moșteniri anticipate, care nu corespunde nevoilor copiilor.
23. Mai multe anchete sociale, întreprinse de Knipschgeer (1995), Chapell și Blandford (1991), Daatland (1992) și Attias-Donfut (1996), relevă că, de fapt, contrar unei prejudecăți frecvente, extinderea ajutorului profesional se îmbină, cel mai adesea, cu un nivel mai ridicat al ajutorului privat (din cadrul intragenerațional). Pentru detalii, recomandăm: Chapell și Blandford (1991); Daatland (1992); Knipschgeer (1995).
24. Facem observația că, în general, atunci când se face trecerea de la două la trei generații, căile de transmitere se complică la nivelul individual. Fiecare persoană reconstruiește și transformă ceea ce i-a fost transmis de către familia sa de origine, iar apoi, în momentul formării propriului cuplu, își renegociază poziția față de partenerul care, la rândul său, este purtător al unei culturi familiale.
25. Intervalele de 20 sau 30 de ani nu sunt exhaustive. De altfel, Mannheim (1928) atrage atenția că „problema generațiilor este un câmp de cercetare fertil, chiar dacă teoria intervalelor se relevă a fi inverificabilă”. Personal, optăm pentru intervalul de 20 de ani, bazându-ne pe datele empirice care demonstrează că primii 20 de ani sunt pentru formare,

că perioada creativă a individului nu începe, în medie, decât la această vârstă (urmată, în paralel, de formarea continuă sub forma educației permanente a adulților) și că el va abandona viața publică la 60 de ani. O generație apare la fiecare 20 de ani și durează 40 de ani, ceea ce antrenează coexistența mai multor generații (cel puțin patru, dacă nu sunt luate în considerare decât cele care ating o vârstă matură între 20 și 80 de ani). Patruzeci de ani reprezintă durata fazei sociale (de la vârsta de 20 la 60 de ani) și coincide cu faza familială și cu intervalul care separă două generații consecutive în familie.

Bibliografie

- Arber, S. și Attias-Donfut, C. (eds). (2000). *The myth of generational conflict : family and state in ageing societies*. Londra : Routledge.
- Aron, R. [1948] (1981). *Introduction à la philosophie de l'histoire*. Paris : Gallimard.
- Arrondel, L. și Wolff, F.C. (1998). La nature des transferts inter vivos en France : investissements humains, aides financières et transmissions du patrimoine. *Economie et prévision*, 135, 4, 1-27.
- Attias-Donfut, C. (1988). *Sociologie des générations, l'empreinte du temps*. Paris : PUF.
- Attias-Donfut, C. (1991). *Génération et âges de la vie*. Paris : PUF.
- Attias-Donfut, C. (coord.). (1995). *Les solidarités entre générations : vieillesse, familles, Etat*. Paris : Nathan.
- Attias-Donfut, C. (1996). Renten und Gerechtigkeit zwiscgen den Generationen. În F.X. Kaufmann (coord.). *Sozialpolitik in franzosich-deutschen Vergleich* (pp. 745-763). Wiesbaden : Verlag Chmielorz.
- Attias-Donfut, C. (2000). Rapports de générations. *Revue Française de Sociologie*, octombrie-decembrie, 643-679.
- Attias-Donfut, C. și Lappiere, N. (1997). *La famille providence. Trois générations en Guadeloupe*. Paris : La Documentation Française.
- Attias-Donfut, C., Lapiere, N. și Segalen, M. (1996). *Relations entre générations et soutien familial. Enquête qualitative. Rapport de terrain*. Paris : CNAV.
- Attias-Donfut, C., Lapiere, N. și Segalen, M. (2002). *Le nouvel esprit de famille*. Paris : Odile Jacob.
- Attias-Donfut, C. și Olff, C. (2000). The redistributive effects of generational transfers. În S. Arber și C. Attias-Donfut (eds). *The myth of generational conflict : family and state in ageing societies* (pp. 22-46). Londra : Routledge.
- Attias-Donfut, C. și Renault, S. (1994). Vieillir avec ses enfants. Corésidence de toujours et cohabitation. *Communications*, 59, 29-53.
- Attias-Donfut, C. și Rosenmayr, L. (eds). (1994). *Vieillir en Afrique*. Paris : Presses Universitaires de France.
- Attias-Donfut, C. și Segalen, M. (1998). *Grands-parents : la famille à travers les générations*. Paris : Odile Jacob.
- Barry, C. de, Eneau, D. și Hourriey, J.-M. (1996). Les aides financières entre ménages. *Insée première*, 441.
- Bădescu, I. (1994). *Istoria sociologiei – perioada marilor sisteme*. Galați : Editura Porto Franco.
- Bengston, V.L. și Kuypers, J.A. (1971). Generational difference and the developmental stake. *Ageing and human development*, 2, 246-260.
- Bertaux, D. (1987). L'indépendance, la délinquance et les deux salariats. *Annales de Vauvresson*, 26, 1, 279-291.
- Bertaux, D. și Bertaux-Wiame, I. (1988). Le patrimoine et sa lignée : transmission et mobilité sociale sur cinq générations. *Life souries/récits de vie*, 4, 8-25.
- Bertaux-Wiame, I. (1987). Le projet familial. *Annales de Vauvresson*, 26, 1, 61-74.
- Bertaux-Wiame, I. și Muxel, A. (1996). Transmissions familiales : territoires imaginaires, échanges symboliques et inscription sociale. În IDEF, *La famille en questions. Etat de la recherche* (pp. 187-210). Paris : Syros.

- Bloch, F. și Buissons, M. (1994). La circulation du don entre générations, ou comment reçoit-on? *Communications*, 59, 555-572.
- Blöss, T. (1997). *Les liens de famille. Sociologie des rapports entre générations*. Paris : PUF.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris : De Minuit.
- Bourdieu, P. (1980). *Le sens pratique*. Paris : De Minuit.
- Chauvel, L. (1998). *Le destin des générations*. Paris : PUF.
- Chapell, N. și Blandford, A. (1991). Informal and Formal Care : Exploring the Complementarity. *Ageing and society*, 11, 299-317.
- Coenen-Huther, J., Kellerhals, J. și Allemen, M. (1994). *Les réseaux de solidarité dans la famille*. Paris : Réalités Sociales.
- Crenner, E. (1998). La parenté : un réseau de sociabilité actif mais concentré. *Insée première*, 600.
- Daatland, S.O. (1992). The Public-Private Mix : the Role of Families and the Public Care System in the Welfare-State. *European Journal of Gerontology*, 1, 2-6.
- Dechaux, J.H. (1994). Les échanges dans la parenté accentuent-ils les inégalités? *Sociétés contemporaines*, 17, 75-90.
- Drouin, V. (1995). *Enquête sur les générations et la politique*. Paris : Hartman.
- Fize, M. (2001). *Le deuxième homme*. Paris : PUF.
- Galland, O. (1997). *Sociologie de la jeunesse : l'entrée dans la vie*. Paris : Armand Collin.
- Gaulejac, V. (1987). *La névrose de classe : trajectoire sociale et conflits d'identité*. Paris : Hommes et Groupes.
- Hagestad, G.O. (1989). Social perspectives on the life course. În E. Shanas și R. Binstock (eds). *Handbook of Aging and the Social Science*. New York : Free Press.
- Halbwachs, M. [1935] (1972). *Classes sociales et morphologie*. Paris : De Minuit.
- Inglehart, R. (1993). *La transition culturelle dans les sociétés industrielles avancées*. Paris : Economica.
- Jenny, J. (1991). Rapports de générations en rapport avec rapports de sexes, rapports de classes sociales et autres rapports sociaux fondamentaux. *Annales de Vaucresson*, 30-31, 25-47.
- Kaufmann, J.-C. (1992). *La trame conjugale*. Paris : Nathan.
- Knipschgeer, K. (1995). L'aide institutionnelle et familiale aux personnes âgées dépendantes au Pays-Bas. În C. Attias-Donfut (coord.). *Les solidarités entre générations : vieillesse, familles, Etat* (pp. 169-180). Paris : Nathan.
- Kohli, M. (1996). *The problems of generations : family, economy, politics*. Budapesta : Collegium.
- Lahire, B. (1998). *L'homme pluriel : les ressorts de l'action*. Paris : Nathan.
- Lebovici, S. (1985). Approche familiale. În S. Lebovici, R. Diatkine și M. Soule. *Traité de psychiatrie de l'enfant et de l'adolescent* (vol. 1, pp. 17-43). Paris : PUF.
- Legendre, P. (1985). *L'inestimable objet de la transmission : étude sur le principe généalogique en Occident*. Paris : Fayard.
- Lesemann F. și Martin C. (eds). (1993). *Les personnes âgées. Dépendance, soins et solidarités familiales. Comparaisons internationales*. Paris : La Documentation Française.
- Mannheim, K. [1928] (1990). *Le problème des générations*. Paris : Nathan.
- Mauger, G. (1990). Avant-propos. În K. Mannheim (1990). *Le problème des générations*. Paris : Nathan.
- Mauss, M. [1923] (1960). Essai sur le don. În M. Mauss. *Sociologie et anthropologie* (vol. 1, pp. 145-312). Paris : PUF.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago : University of Chicago Press.
- Mendras, H. [1967] (1984). *La fin des paysans*. Arles : Actes Sud.
- Merlie, D. (1994). *Les enquêtes de mobilité sociale*. Paris : PUF.
- Perec, G. (1978). *Je me souviens*. Paris : Hachette.
- Pitrou, A. (1978). *Vivres sans famille ? Les solidarités familiales dans le monde d'aujourd'hui*. Toulouse : Privat.
- Pitrou, A. (1979). *La vie précaire. Des familles face à leurs difficultés*. Paris : Etudes CAF.

- Preel, B. (2000). *Le choc des générations*. Paris : La Découverte.
- Renaut, S. (1998). *Typologie des lignées*. Paris : CNAV.
- Renaut, S. și Rozenkier, A. (1995). Les familles à l'épreuve de la dépendance. În C. Attias-Donfut (coord.). *Les solidarités entre générations : vieillesse, familles, Etat* (pp. 181-208). Paris : Nathan.
- Rosenmayr, L. [1979] (1998). Relations entre générations et changement social. *Retraite et société*, 24, 72-86.
- Roussel, L. (1976). La famille après le mariage des enfants. Etude des relations entre générations. *Travaux et Documents*. Cahier no. 78. Paris : Editions de l'INED/PUF.
- Roussel, L. și Bourguignon, O. (1978). Générations nouvelles et mariage traditionnel. *Travaux et Documents*. Cahier no. 86. Paris : Editions de l'INED/PUF.
- Segalen, M. (1996). *Sociologie de la famille*. Paris : Armand Colin.
- Singly, F. (1996). *Le soi, le couple et la famille*. Paris : Nathan.
- Schultz, A. (1987). *Le chercheur et le quotidien*. Paris : Méridiens Klincksieck.
- Terrail, J.-P. (1995). *La dynamique des générations. Action individuelle et changement social (1968-1993)*. Paris : L'Harmattan.
- Théry, I. (1998). *Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée*. Rapport à la Ministre de l'Emploi et de la Solidarité et au Garde des Sceaux, Ministre de la Justice. Paris : Odile Jacob/La Documentation Française.
- Twigg, J. (1993). The interweaving of formal and informal care : policy models and problems. În A. Evers și W. Vander-Zanden (eds). *Better care for dependent people living at home* (pp. 115-131). Bunnick : Netherlands Institute of Gerontology.
- Zonabend, F. (1980). *La mémoire longue*. Paris : PUF.

Abstract

The problem of the historical and sociological dimension of the generation notion should be considered again in the sense of a multigenerational society which has the ability to transform the relations between generations and the definition itself (of the generations). The intergenerational conflict involves at least two generations symbolically called by the West-European sociology the "Gorbachev generation" and the "Internet generation". One justification of the communicational goal between generations is the remarkable difference in perceiving the system of values. If, in the past, the values accepted by the young generation were characterized by immobility (children's future was like their parents' past and present), now, things are very different : adults are not anything else than some strangers in a new world. Their authority reduces, children look for their behaviour models exclusively among those of their age. In order to surprise the multiplicative dynamic of changes among the generations of the beginning of the millennium I have resorted to the results obtained by the French School of Sociology. Now, the investigation "Three Generations" is the most complete and recent qualitative and quantitative examination in the European sociology, succeeding in building a systematic and global image of the main transformations of the generations of the end of the 20th century. In an absolutely new way it is made clear what has permitted the emergence of the generation concept understood in a triple dimension : family generation, historical generation and the generation of welfare. The essence of the investigation are the relations among generations simultaneously placed both within the framework of the family and at the border between the familial and the social life. The first empirical data obtained permitted to draw some conclusions : first, the social mobility plays an important role in the functioning and the cultural influence of the "intermediary social solidarities", understood in a Durkheimian way. The transfers between generations happen both by interfamily interactions and through the agency of social change mediators, as trade unions, links of work within the framework of formal groups etc. Second, it has been demonstrated that the relations between sexes directly influence the relations between

generations. In spite of the inertia of practices and contradictions between men and women, the relations between the two sexes change in the same direction as those between generations, namely in replacing the traditional hierarchical principles. The cultural influence of children on their parents is one of the effects of returning to the social mobility. The conclusion of the investigation is that, generally, regardless the degree of mobility between generations, the children's social status becomes an element of the parents' status, as they get old. Another conclusion is that the evolution and the religious practice over the generations is a structurally declining phenomenon. The investigation confirms the fact that, while family is deeply transforming, an examination of the solidarities between generations shows that these maintain in time. The changes mix with the growing autonomy of generations, not without a certain contradiction between the network of obligations which represents the family solidarities and the norms of independence cultivated by the modern family. For this reason, sometimes, exercising solidarities implies the price of the appearance of tensions and intergenerational conflicts. In our opinion, this type of study is interesting not only in itself, but in the generational perspective, it has the capacity of opening new paths of investigation and of accumulating new data concerning social change, social mobility, "Providence-State" and the migratory, economical and political behaviours.

Primit la redacție : decembrie 2004